

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ У ВУКОВИМ *СРПСКИМ* *НАРОДНИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА* (1853)¹

Мада је у науци о усменој књижевности назначено да је при издавању *Српских народних приповиједака* (1853) Вук редиговао записе које су му слали његови помагачи, у науци о језику досад није детаљно истражено на које је све начине он интервенисао у језик народне прозе, и то пре свега на синтаксичком нивоу. Стога је предмет истраживања кондензација реченица из рукописа у глаголски прилог садашњи заступљен у штампаним приповеткама како би се представила Вукова језичка стилизација народних приповедака и установио њен значај у стандардизацији српскога језика. Од 50 издатих текстова корпус чини 28 приповедака чији су оригинални записи сачувани. Поређењем са стилизованим верзијама дистрибутивном методом се из рукописа ексцерпирају и класификују реченице које се кондензују, као и реченице које се преносе у редиговани текст, док се потврде глаголског прилога садашњег и у рукописима и у штампаном издању анализирају у оквиру установљених таксисних поља. Резултати анализе показали су да је дистрибутивни опсег глаголског прилога садашњег у редакцији заснован на стању у рукописним приповеткама, а Вукова се интервенција огледа у повећању фреквенције глаголског прилога садашњег и последичној конзервацији облика. Герунд, старији хронолошки слој у вернакуларној синтакси, чак је заступљенији и у рукописима и у Вуковој редакцији од зависне реченице адвербијалног типа, конкурентног синтаксичког средства у народном језику. Однос конкуренције у народним говорима реинтерпретира се као поступак кондензације реченичног садржаја у стандардном језику. Напослетку, показало се да, противно језичкој интуицији савремених говорника српскога језика, герунди у *Српским народним приповијеткама* чешће кондензују независне реченице од зависних.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски књижевни језик, српски народни језик, стандардизација, Вук Караџић, кондензација, партицип, герунд, глаголски прилог садашњи, историјска синтакса, адвербијализација, транзитивизација, 19. век, таксис.

¹ Овај прилог представља прилагођен и унеколико измењен део мастерског рада *Глаголски прилози у Вуковим „Српским народним приповијеткама“ (1853)*, одбрањеног 18. 9. 2024. г. на Филозофском факултету у Новом Саду под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић, којој и овом приликом захваљујем на сугестијама. У изворном тексту обрађен је и глаголски прилог прошли, а дистрибуцији обају глаголских прилога приступљено је из различитих микролингвистичких и макролингвистичких аспеката. За било какве пропусте у изворном и за ову прилику прилагођеном тексту одговорност је искључиво моја сопствена.

1. Предмет и циљ истраживања

Међу свим синтаксичким особинама којима је Вук елаборирао свој књижевнोजезички модел, због свог употребног статуса посебно се издвајају глаголски прилози. Да је Вук сматрао глаголске прилоге делом структуре српског језика и кад је постао реформатор језика у пуном смислу речи, види се по томе што их у *Граматници* (1818) у односу на *Писменицу* (1814) не избацује, а што је нпр. учинио с пасивним партиципом презента (Ивић, П. 1991: 44),² нити их проглашава цртом несвојственом народним говорима а неопходном у писању, како је, под Копитаревим утицајем, дефинисао партиципе (Ивић, П. 1991: 50). Према томе, Вук у својој *Граматници* на следећи начин описује употребу глаголског прилога садашњег у народном језику:

„Истина да народ овакове ријечи у говору свагда узима као *gerundia*, н. п. оде играјући, пјева копајући, копа пјевајући, једе стојећи и т. д.; али би се у писању могле узети и за права причастија [партиципи – Б.В.] (као прилагателна имена [придеви – Б.В.]), н. п. играјући, играјућа играјуће; зашто је и народ ђекоје узео и обратио у прилагателна имена, н. п. текућа вода, стајаћа кошуља, спаваће аљине, плетића игла и т. д.” (Карацић 1966: LX, у фус.).³

Слично описује и употребу глаголског прилога прошлог у народном језику (уп. Карацић 1966: LX–LXI, у фус.). Међутим, кад се у обзир узме описано стање глаголских прилога у већини дијалекатских студија (Реметић 1981), као и њихова фреквенција у савременом стандардном језику (Грицкат 1969: 32), поставља се питање да ли су заиста у Вуково време глаголски прилози били типична одлика народног језика или су већ тад били пред губљењем. Наиме, глаголски прилог прошли данас је у говорном стандардном језику изузетно редак и среће се пре свега у писаном језику као стилско средство (Ивић, М. 1997: 25), док се у дијалектима у већини говора у потпуности губи (Реметић 1981: 71–73; Грковић-Мејдор 2015: 164) или се чувају његови петрификовани остаци, неретко у измењеном значењу (Реметић 1981: 74; Грковић-Мејдор 2015: 164). Слична је и ситуација с глаголским прилогом садашњим, који је у народним говорима на путу да нестане (Грковић-Мејдор 2015: 164),

² Индикативно је да у језику писаца предвуковске епохе (1802–1868) И. Бјелаковић (2008: 44) у свом истраживању бележи примере пасивног партиципа презента у релативно малом броју примера.

³ Већина примера попридевљених партиципа које Вук наводи заправо творбено не одговарају образовању партиципа. Реч је о облицима који се у савременом стандардном језику могу појављивати, поред облика који се из синхроне перспективе посматрају као попридевљени глаголски прилози, првенствено у устаљеним изразима (уп. Burzan 1990: 46–47, 154).

па је и у стандардном језику све ређи у поређењу с клаузом или номиналним типом кондензатора (Грковић-Мејдор 2015: 165).⁴

Иако је у науци о народној књижевности истакнуто да је при издавању *Српских народних приповиједака* (1853) Вук стилизовао записе које су му слали његови помагачи, у науци о језику досад није детаљно истражено на које је све начине он интервенисао у језик народне прозе, и то пре свега на синтаксичком нивоу. Стога је предмет истраживања кондензација реченица из рукописних приповедака у глаголски прилог садашњи заступљен у штампаним приповеткама с основним циљем да се тиме представи Вукова језичка редакција народних приповедака и установи њен значај у стандардизацији српскога језика.⁵ Од 50 издатих приповедака корпус чини 28 приповедака чији су оригинални записи сачувани. Другим речима, при истраживању се користимо паралелним изворима грађе – рукописне приповетке служе као предлошци, а издате приповетке као њихова текстолошка редакција. Циљ истраживања је одређивање дистрибутивног опсега глаголског прилога садашњег у штампаним народним приповеткама као и фреквенцијског односа циљних и полазних структура у оквиру установљених синтаксичко-семантичких поља. Уз то, утврђује се употреба глаголског прилога садашњег у српском народном језику у 19. веку те како је Вук при елаборацији стандардног језика засновао дистрибуцију герунда као реченичног кондензатора.

Претпоставља се да ће резултати анализе показати да је, у складу с унутарјезичким развојним тенденцијама и дискурсним чиниоцима, у стилизованим верзијама приповедака већа заступљеност глаголског прилога садашњег него у рукописима, те да се одређени синтаксичко-семантички типови реченица чешће кондензују од других. Такође, очекује се да ће се својства кондензације реченица у датом временском пресеку разликовати од типова кондензације у данашњем увелико елаборираном српском стандардном језику.

⁴ Оваква ситуација није уникатна у словенском свету – у руском стандарду такође су глаголски прилози првенствено одлика писаног али не и говорног језика (Храковский 2007: 286).

⁵ Реченична кондензација јесте појављивање нереченичних језичких средстава (тј. средстава без предикације у финитном глаголском облику) у служби саопштавања реченичног садржаја (Radovanović 1990: 13).

2. Теоријско-методолошки оквир

2.1. Герунди: порекло, развој и употреба у савременом српском језику

Од три главна тока у настанку и развоју језика као појаве (језичка фило-генеза, језичка онтогенеза и дијахронија), управо је дијахронија, као историјски развој појединачног језика, најнепосреднији узрок структури конкретног језика, самим тиме и разноликости светских језика (Givon 2009). Да бисмо објаснили дистрибутивни опсег герунда како у Вуковом језику тако и у савременом стандардном српском језику,⁶ као експланаторни модел у овом истраживању применићемо дијахронијски приступ, те ћемо развој герунда сагледати у когнитивно-типолошкој перспективи заступљеној у радовима Ј. Грковић-Мејдор (2007, 2013).⁷ Наиме, глаголски прилози у српском језику континуанти су прасловенских активних партиципа (Ивић, П. 1990: 61–62): садашњи активног партиципа презента (Белић 1969: 68), а прошли активног партиципа прошлог (Белић 1969: 71–72). Пошто је реч о синкретичној номинално-вербалној категорији, која с именским речима дели обележја рода, броја, падежа и вида, а с глаголима обележја стања и времена, у употреби у реченици могла су до изражаја доћи њихова номинална или глаголска својства (Курешевић 2014: 27–28). Активни партиципи у својству именских речи губе се пре првих писаних споменика на старим словенским вернакуларним језицима, те постају *differentia specifica* старословенског језика, односно његових редакција (Грковић-Мејдор 2007: 231; Курешевић 2014: 27–28). Стога такви партиципи настављају своју егзистенцију у српској писмености и при замени српске редакције руском у првој половини 18. века, те се појављују и у 19. веку као типично књишко средство, без корелата у народним говори-

⁶ Иако М. Ивић (1983: 155) истиче да је *герунд* за означавање нефинитног глаголског облика с прилошким функцијама у реченици општелингвистички термин, у англосаксонској лингвистичкој средини њиме се конвенционално означава сасвим друга језичка појава налик девербативној именици (Radovanović 1990: 14) – партиципска форма с наставком *-ing* у номиналној употреби, тј. на позицији субјекта, објекта или у оквиру предлошке фразе (De Smet 2010: 1153–1154, Fonteyn – Van de Pol 2016: 185–187). Пандан српском и уопште словенском глаголском прилогу био би термин *адвербијални партицип* (*‘adverbial participle’*) (Fonteyn – Van de Pol 2016: 188–190), односно герундској конструкцији одговарао би термин *партиципска клауза* (*‘participial clause’*) (De Smet 2010: 1173–1175). У новијим радовима из типолошке лингвистике све се чешће користи нови, краћи термин из лингвистике алтајских језика – *‘converb’*, којим се означава нефинитни глаголски облик с адверб(ијал)ним функцијама (Ylikoski 2003: 188–189, 195–196).

⁷ Износимо само основне принципе процеса транзитивизације праиндоевропског и потоњих индоевропских језика. Детаљније образложење, с низом примера и прегледом литературе, налази се у цитираној литератури (в. Грковић-Мејдор 2007: 77–97; 2013: 8–32, 33–54).

ма (Суботић 1984: 5–7), чиме заправо представљају старословенски слој у оновременом књижевном језику (Грицкат 1969: 7; Толстој 2004: 194–195).⁸

Развој активних партиципа у вернакулару текао је у складу с процесима који одражавају типолошки преображај започет у праиндоевропском језику а настављен и у историји посебних индоевропских језика, тако и прабалто-словенског и прасловенског (Грковић-Мејдор 2007: 77; 2013: 33–34). Будући да се за прасловенски све до распада општесловенске језичке заједнице не може реконструисати ниједан тип субординиране реченице, која настаје у току историје посебних словенских језика (Грковић-Мејдор 2013: 48), партиципи су у прасловенској епоси представљали номинална предикативна средства, којима је исказивана дубинска хипотактичка семантика, док су на површинској структури енкодирани као паратактичка средства (Грковић-Мејдор 2013: 42; Курешевић 2014: 27–28). Номинална предикативна средства јесу наслеђе активно-инактивног језичког типа, којем је праиндоевропски језик припадао у својој раној фази.⁹ Наиме, како се с временом развијало праиндоевропско друштво тако се мењао њихов поглед на свет, а самим тиме и њихов језик. Праиндоевропски језик креће се од језичког типа који одражава човекову спознају да се прилагођава природи, чије је устројство унапред дато, какав је случај нпр. у данашњем језику Навахо Индијанаца, ка новом језичком типу – номинативно-акузативном, који одражава човекову спознају да у том свету делује као свесно и вољно биће, потчињавајући природу себи (Грковић-Мејдор 2013: 26–27).¹⁰ Типолошки преображај узрокован културолошком променом, тј. променом погледа на свет, условљава промене у језичком систему, а системске промене теку различитим темпом у различитим подсистемима, „променама се гради нови, когнитивно транспарентан систем,

⁸ Иако имају исто порекло, у савременим словенским стандардним језицима у којима постоје континуанти активних партиципа у номиналној употреби, као што је то случај с руским стандардним језиком, који је имао већи уплив црквенословенских црта (Brozović 1970: 51–54), из синхроне перспективе прави се дистинкција између партиципских и герундских синтаксичких конструкција (Höck 1979: 1–3).

⁹ У активно-инактивном језичком систему не постоји синтаксичка транзитивност, реченични чланови јесу аутономни, ниједан члан не управља другим, те је основни принцип структурирања реченице *апозиција*. Реченични чланови могли су се довести у семантичку везу, која се површински мапира слагањем реченичних чланова у падежу, те је принцип везивања реченичних чланова био *конгруенција* (Грковић-Мејдор 2013: 81–82). Глагол и именица слагали су се према семантичком обележју [активан +/-] (Грковић-Мејдор 2013: 33–34).

¹⁰ Основна одлика номинативно-акузативног језичког типа јесте синтаксичка транзитивност. Реченични чланови постају синтаксички зависни од предиката, који постаје главни реченични члан, центрипетално језгро око којег се групишу сви остали делови реченичне структуре (Грковић-Мејдор 2013: 42–43). Тиме се развија и субјекатско-објекатски однос, у којем прототипични агенс добија на значају (Грковић-Мејдор 2013: 61).

усклађен с типом језика” (Грковић-Мејџор 2013: 59). Синтаксичке промене јесу поступне и дуготрајне, а често трају вековима јер су:

„потребне и хиљаде година да се одређени крупнији синтаксички процес доведе до краја, тј. да се површинске структуре доведу у склад са дубинским променама, трагови некадашњег доминативног типа присутни су и у историјски засведоченим индоевропским језицима” (Грковић-Мејџор 2013: 61).

Како је један од процеса у општем развоју транзитивности настанак и развој сложене реченице, који тече најспорије, номинална предикативна средства, којима припадају и партиципи и партиципске конструкције, као траг старијег језичког типа у новој, транзитивној реченици – или су се у потпуности губила и замењивала вербалним средствима, тј. стратегијама за грађење просте реченице (Грковић-Мејџор 2013: 42–43) или су се реинтерпретирала: у прасловенском активни партиципи постепено губе предикативну самосталност везујући се за реченични предикат (Курешевић 2014: 28). Реинтерпретација је зависила од јачине синтаксичко-семантичке везе с предикатом (Грковић-Мејџор 2013: 43–44). Тако се апсолутни датив, као партиципска конструкција, губи пре првих писаних словенских вернакуларних језика због тога што је хетероагентна конструкција, а притом означава секундарну радњу или стање (Грковић-Мејџор 2013: 43–44), па не постоји ни у једном савременом словенском језику (Večerka 1961: 162). Међутим, партиципи неодређеног вида у својству герунда (Курешевић 2014: 35–36) дуже ће трајати у вернакуларима јер су јаче везани за предикат као таутоагентна структура, те се спорије мењају зависним реченицама и дуже остају у систему (Грковић-Мејџор 2015: 163).

У старосрпском језику везивање герунда за предикат даље је текло у виду процеса адвербијализације, која се манифестовала како на плану синтаксе тако и на плану морфологије. Наиме, активни партицип као герунд, односно секундарни предикат, везивао се за лични глаголски облик везницима/конективима и, а или тере, чиме се чувала синтаксичка самосталност партиципа (Грковић-Мејџор 2007: 182). С временом, губи се спојни елеменат између два глагола, чиме партицип у функцији герунда постаје синтаксички зависан од предиката (Грковић-Мејџор 2007: 183), па увлачењем у његов валентни оквир постаје адвербијална одредба (Грковић-Мејџор 2013: 66–68). Тиме партицип у герундској функцији почиње губити везу са субјектом и, будући да након губљења партиципа у номиналној функцији губи парадигматски ослонац у деklinацији, тј. у разликовању рода и броја (Пешикан 1959: 97–98), све већим везивањем за предикат постаје адвербијализована форма (Курешевић 2022: 245). Како је пореклом номинативни облик (Musić 1935), партицип у функцији герунда на морфолошком плану постаје прави глаголски прилог губљењем

различитих наставака за род и број, што је процес који се завршио у 14. веку (Brozović – Ivić 1988: 34). Најчешћи завршеци глаголског прилога садашњег и прошлог могли су бити некадашњи наставци мушког рода множине *-ће* и *-више*, односно некадашњи наставци женског рода једине *-ћи* и *-виши*, касније и наставци множине мушког рода (Даничић 1874: 356–361; 375–380; Белић 1969: 67–74).

Будући да је у старосрпском забележена варијација конструкција које припадају различитим хронолошким слојевима – герунда са спојним елементом и герунда без њега (Грковић-Мејџор 2007: 183–184), у међувремену се у српском народном језику све више губи спојни елеменат између герунда и предиката, те се герунд све више „увлачи” у реченицу и реинтерпретира као пропратна околност предикатске радње, а маркер некадашње самосталности јесте реченична интонација (уп. Грковић-Мејџор 2015: 161, 163). Промена у екстерној синтакси одсликава се у интерној, што се опет испољава различитим хронолошким слојевима употребе герундске конструкције: а) најстарији – герунд у контактном положају са субјектом чини синтаксичку целину издвојену реченичном интонацијом: *Чувши цар ове ријечи, стане на путу*¹¹; б) млађи – у герундској конструкцији мења се ред речи, па се герунд приближава предикату: *Царев син чувши то, потрчи брже боље ка кориту*; в) најмлађи – мења се реченична интонација: *Цар чувши ово зачуди се* (уп. Грковић-Мејџор 2015: 163). Поред таутоагентног герунда, у српском народном језику постојала је још једна изворно партиципска конструкција – апсолутни номинатив, чија је употреба била хетероагентна. Будући да је због тога слабије синтаксичко-семантички везана за предикат, она се постепено губи да би се процес окончао у Вуково време (Грковић-Мејџор 2015: 163). На морфолошком плану, до Вуковог времена преовладали су наставци *-ћи* и *-виши*, при чему је у Вуковом језику глаголски прилог прошли појединих глагола кретања могао завршавати и на *-в*: *пошав, дошав, ушав* (Maretić 1963: 233–234).

Без обзира на то да ли је реч о старословенском и његовим редакцијама, старосрпском или славеносрпском и доситејевском, оно што везује све језичке идиоме у погледу герунда јесу његова инваријантна основна семантика и функција.¹² Основна семантика герунда, која се задржала и у савременим

¹¹ Примере је Ј. Грковић-Мејџор ексерпирала управо из Вукових *Српских народних приповиједака* (1853).

¹² Дистрибутивни опсег старословенског активног партиципа у функцији герунда, који тиме одражава и прасловенско стање, јесте обрађен (в. Večerka 1961: 116–117). Истражена је и ситуација у српскословенском језику вишег стила (в. Грковић-Мејџор 2007: 237–240, 245–246), као и ситуација у српскословенском нижег стила (в. Куршевић 2014: 37–39, 42–45). Дистрибуција глаголских прилога такође је испитана у старосрпском језику (в. Лутовац Казновац 2023), те у мешовитом типу језика (в. Јовић 2011). Не изостаје ни обрада глаголских прилога као кондензатора у књижевном језику 19. века (в. Суботић 1983).

словенским језицима (Höck 1979: 124; Храковский 2007: 286), јесте категорија таксиса¹³, односно значење ‘релативног времена’ (Храковский 2003: 37).¹⁴ Наиме, активни партицип презента у функцији герунда, потоњи глаголски прилог садашњи, обележава радњу која је истовремена, симултана с радњом обележеном предикатом, док активни партицип претерита у функцији герунда, потоњи глаголски прилог прошли, означава пре свега радњу која претходи предикатској радњи (Курешевић 2014: 36). Како је реч о семантички дифузним средствима, која немају формални маркер значења, њихово значење у реченици индукује се на основу контекста (Грковић-Мејџор 2013: 42), као и лексичког значења глаголâ у функцији герунда и предиката, њиховог вида и позиције герунда односно предиката у реченици (Курешевић 2014: 36). Пошто се унутар категорије таксиса могу изражавати различити међуреченични односи (Храковский 2003: 33), из таксисних се значења истовремености и претхођења изводе сва остварена значења герунда у реченици, без обзира на то да ли кондензују паратактички или хипотактички синтаксичко-семантички однос (Курешевић 2014: 36).¹⁵ Стога и данашњи дистрибутивни опсег глаголских прилога у српском језику произилази из инваријантне таксисне семантике герунда, која би представљала темпорални фон или тзв. позадински таксис за остварење других односа – узрочних, намерних, последичних, погодбених, допусних, начинских (уп. Поповић, Љ. 2011: 154–157).

¹³ Таксис би се могао дефинисати као *узајамна временска оријентација* (Поповић, Љ. 2011: 162). У општу лингвистику уводи га Р. Јакобсон (1971: 135) дефинишући га на следећи начин: “*taxis characterizes the narrated event in relation to another narrated event and without reference to the speech event*”. Таксис јесте синтаксичко-семантичка категорија – подразумева значењски однос међу предикацијама, који се одражава и на тип синтаксичких структура у којима се остварује. Семантичка зависност једне предикације од друге остварује се у реченичним комплексима с хипотактичком структуром – било с временском зависном реченицом, било с герундском конструкцијом (Храковский 2007).

¹⁴ У категорији таксиса, оствареној у двопредикатским или вишепредикатским структурама, једно средство изражава *независну* или *главну* таксисну ситуацију, те се време радње исказане глаголом одређује према моменту говора, док друго средство изражава *зависну* таксисну ситуацију, која се савија према независној, тј. временски одсек једне радње одређује се према временском одсеку друге, независне (Храковский 2003: 32–37). Пошто глаголски прилози као нелични глаголски облици кондензују зависне реченице, категорији таксиса у оквирима темпоралних синтаксичко-семантичких односа одговара *релативна временска детерминација*, коју је у србистици детаљно приказала И. Антонић у својој докторској дисертацији (2001).

¹⁵ Поред комбинације неличног као таксисно зависног и личног глаголског облика као таксисно независног, општелингвистички је могуће да се категорија таксиса остварује и комбинацијом двају личних или двају неличних глаголских облика, док је немогућа комбинација личног глаголског облика као таксисно зависног а неличног као таксисно независног (уп. Храковский 2003: 38).

У свему томе огледа се трајност дубинске семантике глаголских прилога у српском језику (Грковић-Мејдор 2007: 30). Уз то, како је герунд од самог постанка кроз историју прасловенског и потоњих словенских језика означавао радњу која је у функционалној реченичној перспективи секундарна, информативно мање битна од оне исказане личним глаголским обликом, која чини главни ток наратива (Грковић-Мејдор 2007: 183; 2015а: 162), основна функција глаголских прилога и у савременом српском језику јесте перспективизација радњи које чине једну догађајну целину (Ivić, M. 1983: 155).

2.2. Корпус

Од 50 приповедака које се налазе у издању *Српских народних приповедака* (1853) 11 је Вук писао по сећању, чиме је био и казивач и записивач (Пантић 1988: 461),¹⁶ док преосталих 39 представљају редакције туђих записа.¹⁷ Од 39 приповедака које је Вук стилизовао за њих 28 сачувани су оригинални записи Вукових сакупљача у Архиву САНУ, под бројем 8552/258, кутија ХС/4 (Мојашевић 1953: 314).¹⁸ Тако су од десет сакупљача чија имена Вук наводи у свом „рачуну од приповиједака” (уп. Карацић 1988: 48–50), како тај део предговора именује М. Пантић (1988: 461) по угледу на истоврсне појаве у збиркама народних песама, сачувани сви записи њих шесторице: Вука Врчевића (15), Груја Механцића (9), Димитрија Чобића (2), Василија Јовановића, Дамјана Груборовића и кнеза Михаила Обреновића (уп. Мојашевић 1953: 301–302), док записи преосталих четворо записивача – Лазара Марјановића (4), Милице Стојадиновић Српкиње (3), Вука Поповића (2) и непознатог ђака из Рисна (2) – нису остали сачувани (Пантић 1988: 470–471).¹⁹ Сви досад пронађени аутографи први пут су штампани заједно у оквиру критичког издања *Српских народних приповедака* М. Пантића (1988), те

¹⁶ Од тих 11 осам је Вук писао по властитом сећању на приповетке које је чуо у детињству, за две му је казивач био Тешан Подруговић, а једну је забележио након што ју је чуо од просјака у Новом Саду (Пантић 1988: 461–463). Ниједан његов лични запис приповетке није сачуван (Пантић 1988: 463).

¹⁷ Наспрам 39 Вукових приповедака постоји већи број могућих изворника јер је за неке приповетке Вук добијао више варијанти (Пантић 1988: 465–466).

¹⁸ Наспрам 28 Вукових редакција стоји заправо 29 аутографа. Наиме, за приповетку *Опет змија младожења* (бр. 10), Вук се користио двама записима земунских учитеља – записом Димитрија Чобића и записом Василија Јовановића (Милошевић, Н. 1964: 156). Н. Милошевић је у свом истраживању утврдила за које је тачно делове издате приповетке Вук користио који од записа.

¹⁹ Оригинали народних новела *Краљ чобанин* (бр. 45) и *Ко умије њему двије* (46), које је Вуку забележило *ђаче из српске школе у Рисну* (Карацић 1988: 49), нису сачувани, иако их је још увек било кад је припремано прво државно издање Вукових *Српских народних приповедака* 1897. г., чији је приређивач био Ђорђе Ђорђевић (Мојашевић 1953: 301–302). Уместо њих М. Мојашевић (1953: 301–302) пронашао је у Архиву САНУ два Чобићева аутографа.

ће у овом истраживању примери бити ексцерпирани из штампаних аутографа.

У Вуковој заоставштини сачувано је и више рукописних приповедака које су му послала поменута шесторица сакупљача, од којих Вук не редигује све за потребе издања из 1853. г., већ се води антологијским приступом (Пантић 1988: 465). Од шесторице сакупљача чији су записи сачувани први је Вуку испрва казивао приповетке 1829. г., у земунском карантину (*кантунацу*), а онда их на његов наговор и записао Грујо Механџић, трговац из Сентомаша, данашњег Србобрана (Маринковић 1966: 183; Пантић 1988: 416–417). Од десетак његових записа Вук је стилизовао девет приповедака за издање из 1853. г.: *Немушти језик* (3) < [НЈ],²⁰ *Златна јабука и девет пауница* (4) < [ЗЈ], *Стојша и Младен* (5) < [СМ], *Ђаво и његов шегрт* (6) < [ЂШ], *Права се мука не да сакрити* (7) < [ПМ], *Аждаја и царев син* (8) < [АЦС], *Усуд* (13) < [У], *Ко мање иште, више му се даје* (14) < [КМИ] и *У цара Тројана козје уши* (39) < [ЦТ] (Пантић 1988: 463). По старини следе четири записа Димитрија Чобића, земунског учитеља и писца, које је Вук са закашњењем добио почетком 1841. године (Маринковић 1966: 184–185; Пантић 1985: 433–434). Од те четири Вук штампа две приповетке чији је казивач била извесна баба Филипа (Милошевић, Н. 1964: 152; Пантић 1985: 433–434) – *Змија младожења* (9) < [ЗМ] и *Опет змија младожења* (10) < [ОЗМ] (Пантић 1988: 464). Највероватније на наговор Вука при њиховој заједничкој посети браћи Грим у Берлину с краја 1843. и почетка 1844. г., кнез Михаило Обреновић записује приповетку *Чардак ни на небу ни на земљи* (2) < [ЧНЗ] (Пантић 1988: 463–464), коју му је у детињству казивала дадиља (Маринковић 1966: 191; Пантић 1988: 435–436). Иако се не зна кад је тачно Дамјан Груборовић, српски православни свештеник с територије данашње Хрватске (Пантић 1988: 436), могао записати и послати Вуку последњу приповетку у збирци – *Лисица се осветила вуку* (50) < [ЛВ] (Пантић 1988: 464) – претпоставља се да је то могло бити у време кад и кнез Михаило записује своју (Маринковић 1966: 192). Иста је ситуација и с Василијем Јовановићем, још једним земунским учитељем и писцем, који шаље другу рукописну варијанту бајке *Опет змија младожења* (10) < [ОЗМ] (Пантић 1988: 436–438). Најзад, Карацићев најзначајнији сакупљач према броју записа, које му шаље почетком 1849. и у току 1850. г. (Пантић 1988: 442–443), јесте његов имењак Вук Врчевић с преко 20 рукописних приповедака (Пантић 1988: 446–447). Вук у збирци издаје следећих 15: *Правда и кривда* (16) < [ПК], *Ђавоља маштанија и Божја сила* (19) < [ЂБ], *Побратимски дарови* (20) < [ПД], *Калуђер и четири грјешника* (21) < [КЧГ], *Копане блага* (22) < [КБ], *Лијепе хаљине много којешта учине* (23) < [ЛХ],

²⁰ У угластим заградама даје се скраћеница којом ће у даљем тексту бити означен аутограф с ког је Вук вршио редактуру приповетке.

Дјевојка бржа од коња (25) < [ДБК], *Чудновата тица* (26) < [ЧТ], *Црно јажње* (27) < [ЦЈ], *Царева кћи овца* (28) < [ЦКО], *Три јегуље* (29) < [ТЈ], *Чудотворни нож* (30) < [ЧН], *Чудотворна длака* (31) < [ЧД], *Зла маћеха* (33) < [ЗМ] и *Цар Дукљан* (40) < [ЦД] (Пантић 1988: 464). Вук Врчевић био је трговачки помоћник, самоук и нешколован, кад га је Карацић упознао 1835. на свом путу у стару Црну Гору и при боравку у Боки которској (Пантић 1988: 438–439), а општински службеник у Котору и Рисну кад шаље своје записе приповедака, у чијем прибављању му је помагала и његова супруга (Пантић 1988: 441–442). Наиме, како и сам Врчевић у писму Карацићу сведочи, уздао се у супругу своју да му прибавља бајке јер се оне казују у женском друштву (Пантић 1988: 442).

Све стилизоване приповетке жанровски би потпадале под Вукову категорију *женских прича*, које су „дугачке и пуне су чудеса којеккви (о царским кћерима и о бајалицама)” (Карацић 1966: IX), тј. у начелу би представљале народне бајке: „по свој прилици само ће за њих бити ријеч *гатка*, Њемачки *Märchen*” (Карацић 1988: 48). Међутим, за неке од њих карактеристично је да би заправо представљале тзв. приповетке на међи (Карацић 1988: 48), укључујући у себе и жанровске одлике других усмених прозних врста (Самарџија 2004: 57). Тако Механџићева приповетка *Немуштин језик* у својој фабуларној линији бајке апсорбује и законитости басне (Самарџија 2004: 58), док Врчевићева прича *Дјевојка бржа од коња* комбинује елементе демонолошког предања и бајке (Самарџија 2004: 59).

Будући да сами аутографи представљају текстуализоване народне приповетке (Мојашевић 1953: 313), лишене синкретичности као једног од основних обележја усменопоетске варијанте (Клеут 2015: 12), тј. свих вантекстовних и контекстуалних елемената који одликују усмено казивање (Младеновић 2021: 370), језик рукописних приповедака удаљава се од језика фолклорне књижевности, те представља прелаз из говорног у писани језик. Текст рукописних приповедака могао би се подвести под наративе, „тип дискурса у којем се у писаној форми преносе реченични модели својствени усменој комуникацији” (Курешевић 2014: 18).

2.3. Методе истраживања

Поређењем са стилизованим верзијама приповедака дистрибутивном методом се из рукописа ексерпирају реченице које се кондензују, као и реченице које остају у редигованом тексту.²¹ На основу реченица које се кондензују одређују се дистрибутивне класе, тј. семантичка поља конденса-

²¹ Процес кондензације реченичних структура, тј. њихових пропозиција, тзв. вербидским структурама, односно неличним глаголским облицима, назива се у србистици и *вербидизација* (Антонић 2022: 578). Како вербидска кондензациона средства у српском језику јесу глаголски прилог садашњи, глаголски прилог прошли и инфинитив (Антонић 2022: 578), у даљем

тора, у која се притом класификују како примери некондензованих реченица тако и примери глаголског прилога садашњег из изворника, који у Вуковој редакцији остају исти или се развијају у реченицу. Другим речима, могућа су четири текстолошка паралелизма: РЕЧЕНИЦА : ГЕРУНД, РЕЧЕНИЦА : РЕЧЕНИЦА, ГЕРУНД : ГЕРУНД, ГЕРУНД : РЕЧЕНИЦА,²² при чему је основ класификације први наведени текстолошки паралелизам. Емпиријски заснованом класификацијом превазилазе се ограничења трансформационе методе.²³ При одређивању механизма вербидизације експерирани примери из рукописних приповедака обављају улогу полазне структуре, док примери из издања у том погледу представљају циљне трансформе.²⁴ Стога тест парафразе, односно интерпретације у нашем истраживању, служи једино као помоћна метода којом се по неопходности интерпретира значење глаголског прилога садашњег посведоченог у исказима заједничким рукописима и штампаном издању, тј. значење у текстолошком паралелизму ГЕРУНД : ГЕРУНД.

Напоследку, користићемо се елементима упоредно-историјске методе поређењем различитих резултата анализе са стањем регистрованим у славеносрпском и доситејевском типу књижевног језика (Суботић 1983; Суботић 1986; Суботић 1998; Ајџановић 2008), као и с истраживањима о употреби герунда у првим фазама стандардног српског језика, оличеним у Вуковом језику (Стојановић 1928–1929; Maretić 1963: 656–662; Самарџија-Грек 2011), и каснијим фазама, оличеним пре свега у језику модерних српских писаца

излагању ћемо у складу с предметом истраживања под појмом *вербидизација* подразумевати процес сажимања реченичног садржаја герундским структурама.

²² Први члан пара представља средство употребљено у изворницима, а други члан пара средство употребљено у Вуковој стилизацији.

²³ Наиме, будући да су герунди семантички дифузни, у безброј србистичких истраживања у којима се само анализирају примери реченичних структура с герундом као резултатом кондензације показало се, било на старијем било на савременом језичком корпусу, да је могуће више различитих интерпретација герунда у конкретном примеру. Уз то, како је реч о језичкој грађи од пре два века, паралелним изворима грађе, помоћу којих је посведочена језичка интуиција Вука Караџића као говорника деветнаестовековног српског језика, у већој мери, али не и у потпуности, превазилази се и једно од основних методолошких ограничења у историјској синтакси – недостатак живих информатора (Грковић-Мејџор 2007: 14).

²⁴ Отуд ће, без обзира на то што се не ради о трансформационој методи заснованој на језичкој интуицији истраживача као говорника датог језика или анкетираних испитаника, сви примери из рукописа при анализи бити симболички представљени као полазне структуре у трансформацији, конвенционалним знацима [← ...], будући да је реч о посведоченој Вуковој језичкој интуицији. Иако се дати симболи у тесту парафразе користе, пре свега, у зависности од аутора, при реконструкцији тзв. базичне структуре или тзв. дубинске структуре, због упореднокорпусне природе нашег истраживања определили смо се за дату симболизацију. Полазну структуру представљала би реченична структура остварена као исказ или део исказа у изворницима, док би циљну структуру представљала реченична структура остварена као исказ или део исказа у Вуковом издању народних приповедака.

(Вуковић 1969; Суботић 1977–78; Јакобсен 1981; Kazimierz 1981; Ivić, M. 1983: 155–176; Стевановић 1989: 734–759; Поповић, Љ. 2011).

3. Анализа ексцерпираних грађе²⁵

3.1. Анализа дистрибутивног опсега глаголског прилога садашњег

У нашем истраживању смер трансформације синтаксичко-семантичких структура обрнут је од оног у србистичким истраживањима дистрибутивног опсега герунда како у савременом језику тако и у старијем језику – иде се од реализоване полазне структуре ка герунду као трансформу, а не од герунда ка његовој могућој полазној структури. Отуд се при анализи процеса кондензације у Вуковој редактури рукописних приповедака показало да као изворишни модели заправо доминирају јукстапониране и паратактичке реченичне структуре, саставног или супротног односа. Наиме, стање у изворницима у погледу зависних реченица разликује се од стања забележеног у савременом српском стандардном језику. Будући да је језик изворника ближи ондашњем говорном, тј. народном језику, ова чињеница не изненађује. Како развоју хипотаксе погодује пре свега писани језик, у аутографима Вукових народних бајки неки од савремених хипотактичких структурно-семантичких

²⁵ При анализи исказа користе се следећи симболи и скраћенице: А – анафоричко језичко средство; AG – герунд у оквиру конструкције акузатива с герундом; AN – конструкција апсолутни номинатив у целини или хетероагентни герунд као управни члан дате конструкције; Aor – глагол употребљен у облику аориста; Aor/NarPrez – глагол употребљен у облику аориста или наративног презента; DirObj – директни (ближи) објекат; G – таутоагентни герунд; Gprez – глаголски прилог садашњи; Impf – глагол употребљен у облику имперфекта; Impr – глагол употребљен у облику (наративног) императива; Inf – глагол употребљен у облику инфинитива; IPFV – имперфективни (несвршени) глаголски вид; NarPrez – наративни презент; NDeadj – деадјективна именица или падежна конструкција с деадјективном именицом као њеним лексичким експонентом; NDev – девербативна именица или падежна конструкција с девербативном именицом као њеним лексичким експонентом; Prez – презент употребљен у свом референцијалном значењу, тј. при идентификацији временске сфере садашњости; Prf – глагол употребљен у облику перфекта; PFV – перфективни (свршени) глаголски вид; V – предикат напоредне или управне реченице; Vfaz – фазни семикопулативни глагол; Vsemikop – семикопулативни глагол; Vsub – предикат зависне реченице; Ø – одсуство члана циљне структуре у изворишној структури; / / – узрочно-последични однос између независних предикација, симбол је преузет из истраживања К. Милошевић (1986); [← ...] – полазна реченична структура посведочена у изворнику. Скраћенице и симболи унутар изложених примера индексирани су уз граfiјски лик речи било с редовним штампарским слогом било с курзивом, којим се граfiчки повезују делови синтагми и предлошко-падежних израза, мартирају сложени предикати и истичу негирани или рефлексивни глаголи. Уз то, курзивом се наглашава синтаксичко-семантичко или прагматичко својство одређене синтаксичке конструкције као целине.

типова, који се могу наћи у таутоагентним реченичним структурама, изузетно су ретки или чак непосведочени. Тако нпр. у аутографима није посведочена ниједна временска зависна реченица у сфери симултаности уведена везником *док*, било у таутоагентној, било у хетероагентној реченичној структури, а која је и те како својствена савременом стандардном језику (уп. *Antonić 2001: 88–107*).²⁶ Уз то, изразито ниској фреквенцији појединих типова зависних реченица могао је допринети и тип дискурса. Иако је наративни тип текста отворен за најразличитије синтаксичко-семантичке реченичне структуре, нарација у изворницима због специфичности жанра бајке тежи што већој динамичности, док је карактеризација јунака статична, схематизована, па су поступци главног јунака, најчешће царевог сина или будућег цара, као носиоца радње у бајци унапред мотивисани и окарактерисани као етички исправни (Проп 1982). Приповедач нема потребу да детаљнијој карактеризацији јунака допринесе нпр. употребом узрочних или условних зависних реченица, којима би притом само успорио нарацију. Стога је забележено тек неколико примера таквих зависних реченица у изворницима, али ниједан пример кондензације одговарајућих структурно-семантичких типова спецификованих за та значења. Другим речима, не кондензују се зависне реченице уведене везницима *ЈЕР* и *АКО*, док се кондензују зависне реченице уведене везником *КАД*, које се због лексичке семантике предиката управне реченице и зависне реченице, тј. герунда у Вуковој редакцији, могу интерпретирати као узрочне (уп. Милошевић, К. 1986: 289). Како је и рукописним и редигованим приповеткама својствена објективна нарација, у њима је најважнија димензија управо време (Jacobsen 1981: 146), па од типова зависних реченица највише доминирају временске реченице.

Стање у изворницима разликује се од данашњег писаног језика, па принцип класификације грађе према категоријалним значењима хипотактичких структура, примењен у истраживањима герунда као кондензатора реченичног садржаја у српском стандардном језику или књижевнојезичким идиомима предстандардне епохе, није погодовао нашем истраживању. Како се по начелима новосадске лингвистичке школе синтакса и семантика „не могу раздвојити без штете по тачност, домашај и, напokon, научност” (Radovanović 1990: 5), те се говори о „споју *синтаксичко-семантичком*” (Radovanović 1990: 5), као основ класификације употребе глаголских прилога у својству герунда узима се категорија таксиса, као што је то учинила М. Курешевић у својој студији (2014). У анализи дистрибутивног опсега глаголског прилога садашњег прво се кретало од његове функције у реченици, те су забележени, поред

²⁶ Везник се употребљава искључиво у терминативном значењу, те се оваква употреба везника док слаже са употребом истог везника у старијем фонолошком лику у старосрпској пословноправној писмености (уп. Павловић 2009: 187–193).

доминантне употребе облика као герунда, тј. одредбе предиката, и примери употребе облика као дела предикатског израза, па се такве употребе у нашој класификацији подводе под нетаксисно значење. Пошто се у духу теорије прототипа семантичке категорије сагледавају као поља која имају свој центар и периферију, што се често одражава на њихове синтаксичке експоненте (Радовановић 2009: 9–16), три основна таксисна значења – симултаност²⁷, те anteriornost и posteriornost, као два значења сукцесивног односа²⁸ – даље се разлажу на посебне подтипове, које је у својим типолошким истраживањима разрадио В. С. Храковски (2003, 2007), а на грађи српског стандардног језика применила Љ. Поповић (2011). Због корпусног карактера нашег истраживања, забележени су и таксисни типови непотврђени у истраживању Љ. Поповић, која се пре свега фокусира на однос герунда према временској зависној реченици као једном од маркера таксисних односа у српском језику. Иако се у независносложеним реченицама с предикатима израженим истим глаголским обликом не остварује категорија таксиса као ‘релативног времена’ јер било који од предиката у паратактичком низу може фигурирати као независна таксисна ситуација према којој би преостали предикати функциониса-

²⁷ Под симултаносту подразумева се истовременост две предикације, герундске и управне, односно њихово поклапање или паралелност унутар издвојеног одсека на временској оси (Antonić 2001: 89). Симултаност се даље дели на подтипове. Наиме, под потпуном линеарном симултаносту подразумева се смештање две предикације, герундске и управне, унутар издвојеног одсека на временској оси при којем се остварује истовременост две корелативне предикације у целом току њиховог трајања (Antonić 2001: 90). Затим, под делимичном симултаносту подразумева се смештање две предикације, герундске и управне, унутар издвојеног одсека на временској оси при којем се остварује истовременост две корелативне предикације у једном делу њиховог трајања (Antonić 2001: 99). У нашем истраживању реч је о делимичној симултаности, по дефиницији линеарној, у којој се герундском радњом идентификује временски одсек у који се смешта предикатска радња – зависна таксисна ситуација представља „темпоралну основу за реализацију краткотрајне главне” (Поповић, Љ. 2011: 162). Најзад, под пунктуалном симултаносту подразумева се смештање две истовремене предикације, герундске и управне, унутар издвојеног одсека на временској оси који се поима као тачка/тренутак, те две корелативне предикације подразумевају тренутност, а не трајање (Antonić 2001: 107).

²⁸ Како је главни фокус истраживања на дистрибутивном опсегу глаголског прилога садашњег, под anteriornostу се подразумева смештање радње означене герундом у време које претходи радњи означеној предикатом, а под posteriornostу се подразумева смештање радње означене герундом у време које следи после радње означене предикатом. Иако су и у синхроној (уп. Antoniћ 2001: 114–123, 126–134) и у дијахроној србистици (уп. Павловић 2009: 164–179) anteriornost и posteriornost остварене у реченичном комплексу с временском зависном реченицом одређиване из перспективе управне предикације, па је таква номенклатура примењена и у дијахроним студијама о кондензацији (уп. Ајџановић 2008: 34–37), сагледавање anteriornosti и posteriornosti из угла фокусиране синтаксичке конструкције (уп. Бјелаковић 2008: 7–8) у складу је с јакобсоновском теоријом таксиса, те је оваква терминологија већ примењивана у истраживањима таксисних значења герунда (уп. Jacobsen 1981: 142; Поповић, Љ. 2011: 162; Курешевић 2014: 37–39, 45).

ли као зависне таксисне ситуације (Храковский 2003: 34–37),²⁹ хронолошки след у њима основ је таксисне интерпретације која се добија при вербидизацији с обзиром на то да герунд представља средство перспективизације радњи (Ivić, M. 1983: 159–160), чиме некондензована предикација постаје независна таксисна ситуација, а кондензована зависна. Уз то, анализа синтаксичке сукцесије у независнословеним реченичним комплексима на српској језичкој грађи општелингвистички и типолошки је исправна будући да редослед предиката у паратактичким структурама одсликава хронолошку сукцесију радњи у човековом искуству (Jakobson 1965: 27),³⁰ што је поготово изражено у фолклорној нарави.

Примери вербидизације разврставају се на основу синтаксичког односа полазних структура у изворницима, тј. герунди се деле на кондензаторе јукстапонираних и паратактички повезаних независних реченица, с једне стране, и хипотактичких структура, с друге стране. У оквиру установљених таксисних поља издвајају се и случајеви преношења таксисног значења герунда у друга синтаксичко-семантичка поља. С једне стране, коментарише се остварена додатна семантичка нијанса у полазној јукстапонираној и паратактичкој структури саставног и супротног односа на основу које кондензатор независних реченица стиче пренесено значење. С друге стране, све посведочене кондензације различитих структурно-семантичких типова адвербијалних зависних реченица подводе се под таксисна значења будући да се за хипотактичке структуре, изузев временских зависних реченица као граматикализатора таксисног значења (Храковский 2007: 287), тј. релативне хронологије (уп. Курешевић 2014: 137–155), подразумева таксисни фон на којем је заснован синтаксичко-семантички однос полазне зависне реченице с управном (Jacobsen 1981: 144–145; Поповић, Љ. 2011: 154–157),³¹ па је и пре-

²⁹ Уп. пример из нашег корпуса: Онда она отиде к свињарима и заиште у њих једно прасе (СНПр: 153) [← Дође к свињарима и заиште од њи едно прасе] (Дам ЛВ: 573), у којој би било која од две сукцесивне радње могла послужити као предикат у циљној структури с герундом.

³⁰ Реч је о тзв. дијаграмској иконичности – језичка ознака одсликава односе између елемената означеног, што Јакобсон илуструје чувеним Цезаровим исказом *Veni, vidi, vici* 'Дођох, видех, победих' (1965: 27). Координирани низ предиката, изражен облицима претерита, опонаша редослед догађаја како су се они одвијали у стварности.

³¹ При анализи грађе показало се да се већина категорија из семантичког поља начина, тј. адвербијалне квалификативности, у ондашњем говорном језику реализовала готово по правилу само у независнословеној реченици с две истовремене предикације и да се индуговала на основу лексичке семантике глагола. Идентификација начинских семантичких категорија – средстава, посредништва, комитативности, критеријума, кроз историјски развој српског језика својствена је пре свега падежном синтаксичком систему (уп. Павловић 2013: 220–235), те начинске зависне реченице не одликују вернакуларну синтаксу 19. века, што се надовезује на процес развоја поредбених клауза квалификативног типа као јединог вида начинске детерминације зависном клаузом забележеног у старосрпској пословноправној писмености

несено значење герунда у циљној структури, као нпр. узрочно, у основи временско значење (Стојановић 1928–1929: 6).

Парафраза случајева Вуковог преношења герунда из изворника у редакцију усклађена је с посведоченим вербидизацијама, те се такви примери убрајају искључиво у већ установљена таксисна семантичка поља. Овакав поступак оправдан је тиме што се, у складу са структурно-семантичким реченичним типовима чија је кондензација потврђена у корпусу, део примера преношења може тумачити двојако – или као кондензатори паратактичке или као кондензатори хипотактичке структуре (уп. Суботић 1977–78: 59–64), док таксисно значење у обе интерпретације остаје непромењено.³² На могућност да се герунд третира као кондензатор било напоредне било зависне реченице, будући да врло често осим формалних показатеља не постоје садржински маркери који би разликовали независносложену од зависносложеног реченичног комплекса, указао је К. Фелешко (Feleszko 1981), поредећи глаголске прилоге у српскохрватском и пољском.³³ Према мишљењу поменутог аутора, интерпретација односно значење герунда примарно зависи од одашиљаоца поруке, док је интерпретација примаоца секундарна (Feleszko 1981: 141). С обзиром на то да је Вук Карацић тај који је одашиљаоца поруке, односно *писац* издатих приповедака, он истовремено и декодира временски след у полазним структурама, односно енкодира таксисно значење у циљним структурама. Уз то, на основу тзв. везивног контекста (Evans – Wilkins 2000: 550) унутар исказа у рукописним приповеткама Вук као прималац поруке декодира било каква семантичка померања, односно метафоризације у независним реченицама, док при стилизацији приповедака као пошиљалац поруке енкодира остварено значење у полазној структури, тј. кондензује га у значење герунда остварено у циљној структури, па од њега примарно и зависе значење и функција анализираних герунда.

(уп. Павловић 2009: 210–229; 235–238). Индикативно је да су се проучаваоци герунда у српском језику разликовали међу собом управо у интерпретацији полазне структуре с начинским значењем – док је нпр. Љ. Суботић (1977–78: 57) парафразирао герунд начинском клаузом уведеном сложеним везником ТАКО ШТО или НА ТАЈ НАЧИН ШТО, коју М. Радовановић (1990: 24–25) подводи под значење средства, М. Ивић (1983: 165) *начински* герунд интерпретира паратактичком структуром с катафоричким прилогом ОВАКО и јукстапонирањем реченице као експликације начинског значења – нпр. *приближава нам се пузећи* [← *приближава нам се ОВАКО: пузи*], што би било ближе дијахронијским чињеницама.

³² Љ. Суботић (1977–78) прва у србистици указује на то да је могуће герунд у поједином примеру интерпретирати на више начина – двоструко или чак троструко, те при класификацији случајева двоструке интерпретације указује на могућност да нпр. одређене употребе глаголског прилога садашњег могу бити трансформи саставне или супротне реченице, саставне или зависне или двеју врста зависних.

³³ Као пример за немогућност семантичке диференцијације реченичних комплекса различитих синтаксичких хијерархија наводи: ‘Људи су се смејали и причали вицеве’ наспрам ‘Људи су се смејали док су причали вицеве’ (Feleszko 1981: 140–141).

Стога су у анализи значења у сложеној реченици у изворнику, односно таксисног значења оствареног у реченичном комплексу с герундом у Вуковој редакцији, кључни критеријуми били: а) видска конфигурација двеју предикација – да ли се глаголи слажу у виду или не; б) морфолошковременска конфигурација – разликују ли се предикати у изворишној структури према облику глаголског времена;³⁴ в) могућност инверзије зависне таксисне ситуације без промене таксиса; г) као и лексичка семантика обају глагола. Како паратакса доминира међу структурама које се кондензују, управо се лексичка семантика показала као најважнија при даљој класификацији значења и анализи конкретних примера. Поред тога, релевантни су били и претходни унутарјезички контекст, негација једне од предикација, реченична интонација – маркирана запетом у писаном тексту, те временска сфера независне таксисне ситуације, тј. предиката у комплексу с герундом. Заправо, временска сфера сагледавала се у светлу остварености радње – сфера реалиса (прошлост и садашњост) или сфера иреалиса (будућност и свевременост), будући да се разлика у временској сфери одражава на дистинкцију *узрок : услов* (уп. Radovanović 1990: 21).

Пошто су забележени и понеки примери апсолутног номинатива у изворницима, који је у то време и даље био наративно средство својствено говорном језику, хетероагентна структура није посебно издвојена при класификацији грађе,³⁵ већ се дистрибутивни опсег апсолутног номинатива сагледава у оквиру дистрибутивног опсега таутоагентног герунда,³⁶ дакле дистрибутивног опсега глаголског прилога садашњег уопште. Исто је учињено и с конструкцијом акузатив с герундом.³⁷

³⁴ У ексцерпираној грађи честа је употреба наративног презента. Реч је о нереференцијалној употреби презента – облик се транспонује у прошлост (Танасић 2005: 376–382), чиме је наративни догађај представљен динамички (Ивић, М. 1958: 141). Видска опозиција остаје релевантна, те имперфективни наративни презент одговара имперфекту, а перфективни аористу (Comrie 1976: 75). Будући да уз наративни презент и аорист представља често наративно средство у изворницима и Вуковој редакцији, код појединих свршених глагола хомоморфни су облици у трећем лицу јединине, те је без реализованог акцента у појединим контекстима немогуће идентификовати о којем је глаголском времену реч (Танасић 2005: 425–426).

³⁵ Под хетероагентним герундом подразумева се герунд који нема исти агенс као предикат (уп. Курешевић 2022: 241). Конструкција апсолутни номинатив може се везивати за предикат преко заједничког аргумента, али и не мора (уп. Стојановић 1928–1929: 3–5).

³⁶ Под појмом герунда, тј. глаголског прилога у традиционалној србистичкој терминологији, подразумева се „глагол исказан без личног наставка чију радњу говорно лице повезује са радњом реченичног предиката у јединствену догађајну целину” (Ivić, M. 1983: 155). Под таутоагентношћу подразумева се да герунд има исти агенс као и предикат (уп. Курешевић 2022: 241).

³⁷ Како се процес морфолошке адвербијализације активних партиципа завршава у 14. веку (Brozović – Ivić 1988: 34), реч је о конструкцији која је континуант акузатива с партиципом.

Због великог броја ексцерпираних потврда кондензовања, као и некондензовања, у оквиру таксисних семантичких поља ради илустрације дистрибутивног опсега глаголског прилога садашњег дају се само репрезентативни примери својстава герунда, док ће квантитативном анализом бити представљена и фреквенција таксисних значења. Репрезентативни примери дају се у минималном контексту, тј. у контексту неопходном за њихову синтаксичко-семантичку анализу. При представљању семантичких поља дају се примери текстолошких паралелизама који су забележени током анализе. Примери из изворника дају се у неизмењеној графици и ортографији, тј. у српској традиционалној ћирилици грађанског типа, а једина интервенција ради јасноће јесте одвајање клитика од акцентогених речи у складу са савременим правописним узусом.³⁸ Поред четири текстолошка паралелизма, у анализи дистрибуције забележени су и случајеви текстолошког неподударања – Вук у преписану реченицу умеће герунд или при преношењу герунда из изворника у редакцију умеће још један предикат. Први тип неподударања неће улазити у анализу учесталости Вукове кондензације будући да недостаје полазна структура у изворнику.

3.1.1. Таксисно значење симултаности

У нашем корпусу показало се да глаголски прилог садашњи као кондензатор паратактичких структура пре свега остварује своју основну таксисну семантику – значење симултаности (Sim). Будући да се гради од несвршених глагола (Стојановић 1928–1929: 7; Ivić, M. 1983: 156; Radovanović 1990: 16),³⁹ остварени тип односа с управном предикацијом зависиће најпре од видске конфигурације у изворишној и циљној структури. Из подтипова значења симултаности на основу лексичке семантике глагола зависне и независне таксисне ситуације индукује се и пренесено значење герунда у циљној структури.

Прва компонента у конструкцији има двоструку улогу: објекат је управног глагола, а истовремено и логички субјекат зависне предикације, док партицип (> герунд) има функцију предикатива (Курешевић 2022: 244).

³⁸ Занимљиво је да Грујо Механџић у својим рукописима користи графему <j> (уп. СНПр: 764), што је и М. Пантић као приређивач критичког издања *Српских народних приповиједака* уважао при рашчитавању рукописа – нпр. Само айде дете скочи у води и почне пливати ш нјимъ заедно.

³⁹ Од овог правила постоје одступања – суплетивизми у глаголсковидском пару глагола, као и перфективна аспектуализација двовидског глагола, о чему ће у даљој анализи бити речи.

3.1.1.1. Потпуна линеарна симултаност

Потпуна линеарна симултаност (SimPotLin) у корпусу се остварује искључиво кондензацијом изворишне независносложене структуре у којој су комбинована два несвршена глагола, и то у облику перфекта или наративног презента. У циљној структури с герундом, оба глагола задржавају свој вид. Уз то, значење потпуне симултаности у забележеним примерима модификује се и додатним семантичким обележјем [+ ПРОЦЕСУАЛНОСТ] (уп. Antić 2001: 91), које М. Ивић (1955–1956: 167) под именом *моциони тип* дефинише као кретање кроз време.

Остварено примарно таксисно значење (SimPotLin) герунда као кондензатора напоредног предиката могло би се у циљној структури спецификовати као значење актуализације предикатске радње, што је условљено лексичком семантиком глаголског пара. Наиме, несвршени глагол у облику герунда припада групи глагола кретања *кроз простор*, па герундска предикација својим оствареним значењем [+ ПРОЦЕСУАЛНОСТ], односно значењем кретања *кроз време*, иступа као мера времена вршења радње. Како би се мером времена могао идентификовати временски одсек у који се смешта тренутак вршења предикатске радње, неопходно је да појам временске мере добије уза себе ближу одредбу, актуализатор, што се постиже везивањем елемента који упућује на већ поменути догађај у дискурсу, одмеравањем према говорном догађају или одмеравањем према конвенционалној тачки у времену, какав је случај с рачунањем према календару (Ивић, М. 1955–1956: 167–168). Другим речима, испада да је актуализација значење које се у реченици остварује на основу контекста – било да је реч о унутарјезичком контексту, па се користе анафорски елементи, било да је реч о ванјезичком контексту – говорном догађају и пресупозицијама његових учесника. Глагол у функцији предиката представља итеративни глагол, те бисмо актуализацију засновану на потпуној линеарној симултаности могли дефинисати као идентификацију „одређеног временског одсека без прецизирања у који простор у оквиру његових граница пада време вршења радње” (Ивић, М. 1955–1956: 188), тј. време вршења узастопних радњи.⁴⁰ Притом се герунд као маркер временске актуализације налази у препозицији. Уп. пример кондензације јукстапониране независне реченице:

⁴⁰ Овим је герунд у својству маркера временске актуализације аналоган актуализованом акузативу у падежној парадигми непосредне временске локализације (уп. Антић 2005: 221). Такво подударење не чуди ако се узме у обзир да наведени акузатив заправо представља метафоризацију падежних конструкција из просторног падежног система (Павловић 2013: 211–215), при чему се позициони параметар испољава као релевантан, те се контактност из изворног просторног домена у циљном временском мапира као симултаност (Павловић 2013: 208–209).

- (1) Онда се мати врати кући и идући_{G_{prez}IPFV} путем_A није се освртала_{PFIPFV}, а кад дође својој кући, а то место њезине куће двори бољи од царевих. (СНПр: 81) [← Мати ишла_{PFIPFV} није се освртала_{PFIPFV}, а двори се за њоме правили бољи него царев.] (Чоб ЗМ: 529).⁴¹

У датом примеру значење актуализације остварено је на основу претходног контекста – просекутивни инструментал *путем* реферише о путу који агенс (мати) прелази од царевог двора до своје куће. Анафорски елеменат у герундској конструкцији Вук умеће при кондензацији, због чега истовремено у циљну структуру убацује и нови предикат препонован у односу на герунд како би исказао референцију.

При анализи рукописних приповедака није посведочен ниједан пример таутоагентне временске зависне реченице симултаног односа, из чега следи да самим тиме нема ни примера њене кондензације. На основу тога могли бисмо претпоставити да је у српском народном језику 19. века примарна структура за исказивање временске напоредности двеју радњи била ипак независносложена реченица, која се пропозитивно скоро уопште није разликовала од потенцијалне временске реченице (уп. Feleszko 1981: 140–141), док је за обележавање таксисног значења SimPotLin служио пре свега глаголски прилог садашњи. Отуд је индикативан специфичан случај преношења кондензоване структуре из изворника у редакцију, забележен у бајци *Чардак ни на небу ни на земљи*. Како је њен записивач кнез Михаило Обреновић, у рукопису се појављују средства номинализације нетипична за тадашњи народни језик, као и за језик Вукове редакције народних бајки. Реч је о номинализованој падежној конструкцији у својству темпоралног детерминатора симултаног типа при + $N_{Dev}(Loc)$ (уп. Антонић 2005: 287–288), потврђеној у тадашњем предвуковском књижевном језику (уп. Ајдановић 2008: 19–22). Вук локативну падежну конструкцију с девербативном именицом у својству номинализатора, тј. кондензатора временске зависне реченице са значењем потпуне симултаности претвара у глаголски прилог садашњи:

⁴¹ Иако М. Ивић (уп. 1983: 163–164) у свом истраживању за овакву комбинацију глаголсковидске конфигурације и позиционирања герунда (оба глагола несвршена, герунд у препозицији) даје пример у ком герунд интерпретира као идентификатор стања у којем се налази субјекат при вршењу радње, пример из нашег корпуса показује да се у зависности од семантичког односа глагола у таквој реченичној линеаризацији може остварити и значење актуализације предикатске радње: герунд служи да се уведе прототипична агентна радња – агенс се креће кроз простор, а предикатом се догађај конкретизује. Да је друга радња била кондензована, постпоновани герунд представљао би начинску одредбу прве радње, у том случају предикатске.

- (2) спуштајући_{Gprez} ђевојке браћи, сваку је *намјењивао*_{PrfIPFV} чија ће која бити (СНПр: 56) [$\leftarrow$ *при спуштаню*_{NDev} дђвояка сваку е *намђњивао*_{PrfIPFV} чия ће коя быти] (Обр ЧНЗ: 510).

Вук у својој редакцији преноси из изворишне структуре герунде с таксисним значењем потпуне линеарне симултаности. У примерима с герундима који се могу недвосмислено интерпретирати као трансформи независне реченице герунд означава актуализацију предикатске радње, док предикатска радња представља конкретизацију догађајне целине. Уп. пример:

- (3) *Онда мати пође кући*_A, и идући_{GprezIPFV} *није се освртала*_{PrfIPFV} (СНПр: 81) [$\leftarrow$ И тако_A мати идући_{GprezIPFV} одъ Цара *није се нимало освртала*_{PrfIPFV}] (Чоб ЗМ: 529).⁴²

У датом примеру недостаје анафорски елеменат у циљној герундској структури, али је на основу предиката који Вук убацује при преношењу герунда јасно да је герундска радња актуализована. Уз то, Вук на тај начин одмењује анафорски елеменат из изворишне структуре, тј. на својеврстан начин га експлицира.

У следећем су примеру у изворнику два герунда и предикат, док Вук други герунд претвара у напоредни предикат, те је циљна реченична структура истовремено и пример развијања изворишне герундске конструкције:

- (4) *Чобан пође кроз шуму*_A, и идући_{GprezIPFV} чујаше_{Impf} и разумеваше_{Impf} све што говоре тице и траве и све што је на свету. (СНПр: 57) [$\leftarrow$ Чобанъ пође крозъ шуму и тако_A путуюћи_{GprezIPFV} и слушајући_{GprezIPFV} разговоре све разуме штогодъ беседи и птице и траве и све што е на свету].

3.1.1.1.a. Метафоризација таксисног значења потпуне линеарне симултаности

На таксисном значењу симултаности засновано је значење пропратне околности (Radovanović 1990: 24), које би потпадало под категорију комитативности у начинском семантичком пољу.⁴³ При идентификацији пропратне околности вршења финитне радње герунд се значењски непосредно везује за

⁴² Иако би се герунд у примеру текстуалног преношења структуре, барем из савремене перспективе гледано, могао читати и као кондензатор временске зависне реченице, одговарајући пример кондензације из исте бајке поткрепљује паратактичку интерпретацију.

⁴³ Термин комитативности у србистику уводи С. Павловић преузимајући га од Г. А. Золотове, те категорију дефинише као „тип начинске детерминације којом се присуство лица, предмета или појава које прате реализацију управне радње препознаје као квалитет остваривања те радње” (Павловић 2015: 229).

реченични предикат означавајући радњу која према предикатској иступа као „својеврсна пратња” (Ivić, M. 1983: 161) и која је „изразито динамичка по карактеру” (Вуковић 1969: 68). Реч је о значењу герунда које се остварује искључиво при кондензацији паратактичких структура. Семантичка веза између напоредних глагола у изворишној структури заснована је на њиховој лексичкој семантици, те један од глагола означава радњу која је инхерентно праћена, у српском језику најчешће глаголи који означавају кретање кроз простор, а други радњу која је пратилачка – било каква друга физичка радња наспрам инхерентно праћене или психичка радња наспрам какве физичке (Ivić, M. 1983: 159–163).⁴⁴

У нашем корпусу значење герунда као пропратне околности засновано је на таксисном значењу SimPotLin. Забележена је кондензација физичке радње, док предикат означава комуникативну радњу, обележену ‘одговорношћу’ агенса (Ивић, М. 2002), те поседује већи степен агентности. У циљној структури предикат представља темпорални фон за пропратну околност (Поповић, Љ. 2011: 144–145):

- (5) он мучи_{NarPrezIPFV} као камен, рукама показујући_{GprezIPFV} као да је нијем и да иште помоћи. (СНПр: 124) [← он *не одговара*_{NarPrezIPFV} колико ни камен, него *јој* на моте кажуе_{NarPrezIPFV} као да не умие зборит, и као да иште од *њ* помоћи] (Врч ЧД: 562).⁴⁵

Уз то, забележен је и пример преношења герунда у својству одредбе пропратне околности, при чему радња у предикату поседује већи степен агентности од герундске. Стога радња с мањим степеном агентности не може бити предикат у временској зависној реченици симултаног типа (Ivić, M. 1983: 160), па је недвосмислено реч о кондензацији паратактичке структуре. Како је пример забележен у реплици књижевног лика, независна таксисна ситуација, предикат *ишје*, налази се у временској сфери садашњости:

⁴⁴ Тврдња М. Ивић из 80-их година 20. века уклапа се у потоња лингвистичка сазнања о својствима прототипичног агенса, а која се слажу и са српском језичком грађом – прототипични агенс има својства ‘бити у покрету’, ‘вољно узроковати радњу’, ‘контролисати је’ (Ивић, М. 2000: 463), при чему се друга два обележја могу представити и као ‘одговорност’ агенса (Ивић, М. 2002: 15–16). Будући да глаголи кретања кроз простор одражавају сва три обележја прототипичног агенса, дато лексичко поље глагола јесте на врху скале агентности радње.

⁴⁵ Иако се у науци истицало да се кондензује супротна реченица повезана везником *а*, као и везником *али* (Суботић 1977–1978: 55–56), те да је герунд као њихов кондензатор увек негиран (Maretić 1963: 658; Суботић 1977–1978: 55), пример из нашег корпуса показује да је могуће кондензовати и супротну реченицу повезану везником *него*, чији кондензатор самим тиме не добија негацију.

- (6) једна везе, друга плете, а трећа пјевајући_{GprezIPFV} прђију шије_{PrezIPFV} (СНПр: 116) [← една везе, друга плете а трећа пѣваюћи_{GprezIPFV} прђию шиє_{PrezIPFV}] (Врч ЦЈ: 555).⁴⁶

3.1.1.2. Делимична симултаност

Како се у рукописним бајкама смењивањем наративних глаголских облика имперфективног и перфективног вида постиже ритам у нарацији (Radovanović 1990: 167–178), конфигурација неједнака по глаголском виду преноси се и у циљну структуру с герундом, па је најзаступљенији однос симултаности који глаголски прилог садашњи остварује у нашем корпусу однос делимичне симултаности, по дефиницији линеаран (SimDel). У зависности од лексичке семантике глагола таксисно значење герунда као кондензатора напоредне реченице интерпретира се у циљној структури или као типична делимична симултаност или као значење актуализације предикатске радње.

Кад је реч о типичној делимичној симултаности, несвршени глаголи којима се идентификује временски одсек у који се смешта предикатска радња јесу глаголи који означавају типичне агентне радње, нпр. прелазни глаголи попут *свирати* и *преметати*, те прави повратни *купати се*. У изворишним структурама, ако је реч о разновидској конфигурацији, глагол који се кондензује налази се у постпозицији (7), или у препозицији у случају да је део фазне конструкције у својству сложеног предиката (8–9),⁴⁷ чиме се постиже истовидска конфигурација у рукописном исказу. Дакле, у фазној

⁴⁶ Иако М. Ивић (1983: 163) у својој чувеној студији о герундима истиче како глаголски прилог садашњи има значење пропратне околности искључиво ако се налази иза предиката несвршеног вида, тј. у постпозицији, на трагу резултата истраживања Г. Вуковић (1969: 68), у којем су регистровани примери герунда пропратне околности и у препозицији, при чему се у реченичном трансформу пратилачка радња обавезно налази у постпозицији, нпр. *Шуштећи пада иње* [← Иње пада и притом шушти] – тумачимо да се пропратна околност заснована на потпуној линеарној симултаности може налазити и у препозицији, а што је засновано на семантичком односу двеју радњи. То је у складу с разматрањима М. Радовановића (уп. 1990: 15) да средства реченичне кондензације показују већи степен мобилности од еквивалентних реченичних структура – док је саставна реченица са значењем пропратне околности обавезно постпонована, њен кондензатор може бити препонован или чак интерполисан.

⁴⁷ Љ. Суботић (1977–1978: 55) у свом истраживању прва указује на то да се реченични комплекси с предикатом свршеног вида и герундом несвршеног вида као кондензатором саставне реченице трансформишу тако што се у паратактичком трансформу герунд развија у фазну конструкцију, нпр. испљуну већ сажвакану храну, гутајући отвореним устима прохладни ветар [← испљуну [...] храну и поче да гута отвореним устима прохладни ветар]. Поред тога, у нашем корпусу потврђени су и примери кондензације глагола несвршеног вида у низу са свршеним глаголима.

конструкцији фазни глагол носилац је аспекта предиката (Antonić 2001: 85), у случају изворника – носилац свршеног вида:

- (7) па свирајући_{GprezIPFV} крене_{Aor/NarPrezPFV} овце и пође_{Aor/NarPrezPFV} двору царе-
ву, а девојка поред њега још у страху (СНПр: 79) [← онь крене_{Aor/NarPrezPFV}
овце узме_{Aor/NarPrezPFV} девојку за руку теші е не бои се садъ ништа,
свира_{NarPrezIPFV} у гайде, сокола метнуw на раме свое, и тако дођу у дворъ]
(Мех АЦС: 527);⁴⁸
- (8) Он премећући_{GprezIPFV} длаке по глави као да је биште, једва нађе_{Aor/NarPrezPFV}
ону длаку црљену, па је одвоји од друге косе (СНПр: 124) [← он поче_{VfazPFV}
премећати_{InfIPFV} длаке по глави као да е биште, и едва нађе_{Aor/NarPrezPFV} ону
длаку црлѣну, па одвои е од друге косе] (Врч ЧД: 562);⁴⁹
- (9) дођоше виле на извор, и купајући_{GprezIPFV} се поче_{VfazPFV} једна другима го-
ворити (СНПр: 101) [← дођоше виле и пођоше_{VfazPFV} се купати_{InfIPFV},
поче_{VfazPFV} една другу звати_{InfIPFV} и говорити_{InfIPFV}] (Врч ПК: 543).⁵⁰

У погледу значења актуализације, којом се дочарава хронотоп у бајци, у циљној структури свршени глагол у својству предиката исказан је или аористом (10) или наративним презентом (11), а негде је без прозодијске информације могуће у датом контексту читати глагол на два начина (12). Уз то, могуће је и да се и облик у редакцији промени (10) или да се у полазној структури на месту герунда циљне структуре налази наративни инфинитив или наративни императив (13). Глагол у изворишној јукстапонираној или паратактичкој структури пре кондензације често је у облику крњег перфекта,⁵¹

⁴⁸ У овом примеру најбоље се огледа значење делимичне симултаности које остварује герунд и механизам кондензације напоредне реченице – у читавом наративном низу глагол *свирати* једини је несвршен, те се у временски одсек који он идентификује смештају све перфективне радње. Иако је у изворишној структури глагол у постпозицији, Вук при кондензацији премешта глагол у препозицију како би нагласио делимичну симултаност наративних радњи.

⁴⁹ Фазном конструкцијом, тј. сложеним предикатом, имплицирано је трајање радње исказане инфинитивом у својству допуне фазног семикопулативног глагола, те Вук несвршени глагол из фазне конструкције кондензује у герунд.

⁵⁰ Иако би се савременом говорнику српског језика конструкција с инфинитивом у изворишној структури чинила као финална конструкција, глагол кретања овде има значење ‘почети’ забележено у фолклорном језику (RJAZU X: 190), па је реч о фазном семикопулативном глаголу. Стога Вук опет кондензује инфинитивну допуну у герунд.

⁵¹ Индикативно је да су сви примери кондензације са значењем актуализације забележени у бајкама Груја Механџића. Будући да је Грујо живео у Сентомашу, данашњем Србобрану, долазио је с дијалекатског терена на којем је имперфекат као глаголски облик редукван на петрефакте или га уопште нема (уп. Поповић, И. 1968: 190; Ивић и др. 1997: 378). Стога није могуће да се кондензује саставна реченица с имперфектом у разновидској конфигурацији, тј. у споју с реченицом чији је предикат у облику аориста, што Љ. Суботић (1977–1978: 55) у свом истраживању истиче – уп. Његови пријатељи се сјатише око њега

али су посведочени и примери фазних конструкција (14). Герундска радња исказана је глаголом који означава кретање кроз простор, односно глаголе с обележјем [+ ПРОЦЕСУАЛНОСТ].⁵² Уз то, у герундској конструкцији по правилу се налази и актуализатор. Као и код потпуне линеарне симултаности, кад герунд остварује значење актуализације, обавезно се налази у препозицији у односу на предикат:

- (10) *Иза тога*_A царев син опет дуго путујући_{GprezIPFV} сrete_{Aor} једнога човека, па га запита: (СНПр: 63) [← После тога путовао_{PrfIPFV} и наиће_{Aor/NarPrezPFV} на еднога човека, пита он њ човека] (Мех 3Ј: 516);
- (11) Идући_{GprezIPFV} тако_A дође_{NarPrezPFV} на једну воду, па почне викати: „О водо! о водо! пренеси ме!” (СНПр: 94) [← После ишао_{PrfIPFV} дође_{NarPrezPFV} на едну воду и почне викати водо водо принеси ме.] (Мех У: 539);
- (12) *После некога времена*_A идући_{GprezIPFV} тако по свету наиће_{Aor/NarPrezPFV} лисицу где се ухватила у гвожђа. (СНПр: 62) [← Ишао_{PrfIPFV} после наиће_{Aor/NarPrezPFV} лисицу уваћену у гвожђа.] (Мех 3Ј: 516);
- (13) Идући_{GprezIPFV} тако_A од села до села и од града до града најпосле дође_{Aor/NarPrezPFV} у друго царство и у царев град, под којим је у језеру била аждаја. (СНПр: 77) [← Тако ишао_{PrfIPFV} ѿ града до града ѿ вароши до вароши доћи_{InfPFV/ImprPFV} у то царство ди е та Аждаја] (Мех АЦС: 526);⁵³
- (14) И тако_A путујући_{GprezIPFV} наиће_{Aor/NarPrezPFV} на велике вратнице, и прошавши их, одмах узме десно (СНПр: 61) [← и поће_{VfazPFV} путовати_{InfIPFV}, и тако наиће_{Aor/NarPrezPFV} на капию. ѿ капије таки узме десно] (Мех 3Ј: 515).⁵⁴

уверавајући га да ни они нису ни за шта криви [← Његови пријатељи се сјатише око њега и увераваху га...]. Испада да је такву улогу у језику приповедача и записивача Груја Механџића имао превасходно крњи перфекат, који као прост глаголски облик стиче обележје динамичности својствене имперфекту (Ивић, М. 1958: 142–145), те се њиме покрива значење временске напоредности с неком другом радњом или ситуацијом (Ивић, П. и др. 1997: 378). На дискурсном нивоу крњи перфекат несвршеног вида служи мењању ритма и одржавању динамичности наратије, а притом може означавати и неки карактеристичан податак о ситуацији (Radovanović 1990: 175).

⁵² Међу њима, највећи број потврда кондензације забележен је управо код архилексемског глагола *ићи*.

⁵³ Будући да Механџић графемом <h> бележи обе меке палаталне африкате – и /h/ и /h̥/, немогуће је недвосмислено утврдити о ком је тачно облику реч. У дијалектима традиционалних информатора због своје једноставне структуре користе се оба облика као наративна средства с обележјем динамичности. Како у студији о бачким говорима нема података о временском транспоновању глаголских облика (Поповић, И. 1968), једино бисмо се могли ослонити на опис српских говора у суседном Банату, у којем се као наративно средство користи императив (уп. Ивић и др. 1997: 388–389).

⁵⁴ Не искључујемо могућност и да је у запису Груја Механџића реч о примарном значењу глагола *поћи*, те би инфинитив уз глагол представљао средство варијантно с намерном реченицом. За фазно „читање” определили смо се због тога што смо у другим примерима утврдили да Вук кондензује фазне конструкције.

У својству предиката у циљним структурама налазе се тренутно-свршене глаголи, тј. пунктуални глаголи, којима се делимична симултаност поима као тренутност (Antonić 2001: 101), или се налазе завршно-свршени глаголи, којима се упућује на завршеност радње с имплицираним претходним трајањем (Antonić 2001: 101). Глаголи у герундско-предикатском пару делом се подударају у својим оствареним значењима, тј. припадају истим или сродним лексичким пољима, па су неки од глагола у својству предиката и префиксали глагола у својству герунда (11–13). Поред тога што герунд исказује актуализацију, која се остварује глаголом кретања и актуализатором који уз њега иде, управна радња због семантичке везе с герундом и аспектуалних подтипова заправо представља терминативну радњу, којом се идентификовани временски одсек ограничава. Наиме, семантичка веза герунда и предиката јесте у стварности такве природе да предикатска радња прекида трајање герундске радње коју врши исти агенс. То се поготово види у примеру (13), у којем се прилогом *најпосле* наглашава крај временског одсека идентификованог герундом. У свим примерима герунда са значењем актуализације приметно је да герундска радња претходи предикатској радњи, као што управна предикација подразумевано претходи зависној у реченичном комплексу с терминативном зависном реченицом (уп. Antoniћ 2001: 156–158),⁵⁵ те да се у свом крајњем сегменту поклапа с предикатском радњом терминативног карактера. У комплексу с актуализованим герундом симултани моменат не зависи од предиката којим се означава терминативна радња, већ од несвршеног вида герунда, што се разликује од реченичног комплекса с терминативном временском реченицом – у том случају симултаност зависи од глаголског вида предиката терминативне зависне реченице (Павловић 2009: 184–185).⁵⁶ Тако се у оквиру таксисног значења делимичне симултаности издваја anteriornost која прераста у симултаност, било пунктуалног типа

⁵⁵ Тиме се кондензација независне реченице актуализованим герундом разликује од природе делимичне линеарне симултаности у појединим реченичним комплексима с временском зависном реченицом у савременом стандардном српском језику. Наиме, ако је условно речено *дужа* радња, тј. радња означена глаголом несвршеног вида, означена управном предикацијом, она може и да претходи условно речено *крађој* радњи, тј. радњи исказаној глаголом свршеног вида у зависној предикацији, и да је следује (Antonić 2001: 101). Другим речима, при употреби такве временске зависне реченице типа делимична линеарна симултаност, не наглашава се обавезно који је од сегмената несвршене радње истовремен с радњом свршеног глагола.

⁵⁶ Овим би актуализација заснована на делимичној симултаности била аналогна актуализованом генитиву. Као што се актуализовани акузатив и генитив разликују на основу односа целина : део (Ивић, М. 1955–1956: 206), тако се и два типа актуализованих герунда разликују на основу потпуне или делимичне симултаности. Уз то, тенденција да актуализовани генитив потискује актуализовани акузатив у савременом језику сагласна је с резултатима нашег истраживања – актуализовани герунд типа делимична симултаност далеко је чешћи од актуализованог герунда типа потпуна симултаност.

(Anter > SimPunkt) ако је реченични предикат пунктуални глагол (10), било линеарног типа (Anter > SimLin) уколико је реченични предикат завршно-свршени глагол (11–14).⁵⁷

Ипак, герунд са значењем актуализације управне радње не мора нужно бити заснован на таксисном значењу антериорности која прелази у симултаност (Anter > SimLin / Anter > SimPunkt). Глаголски пар није у таквој семантичкој вези да управна предикација означава крај актуализавоне герундске:

- (15) Једном_A идући_{GprezIPFV} за овцама чује_{NarPrezPFV} у шуми неку писку, а не знадијаше шта је. (СНПр: 56) [← Тако случайно трифи се еданпють кодъ вваца служио_{PrfIPFV} у шуми а нику врисну_{Aor} а ние знао шта е.] (Мех НЈ: 511);⁵⁸

У нашем корпусу забележене су и кондензације временских зависних реченица с таксисним значењем делимичне симултаности. Све клаузе у изворишним структурама уведене су везником КАД, а глаголи који врше функцију предиката зависних реченица јесу прототипичне агентне радње (уп. Ivić, M. 1983: 160). Уп. примере:

- (16) Идући_{ANprezIPFV} тако_A човек измакне_{NarPrezPFV} напред, а жена заостане_{NarPrezPFV}. (СНПр: 58) [← кад су били_{PrfIPFV} у путу_A човек напредъ ишишао_{PrfPFV}, а жена встала_{PrfPFV}] (Мех НЈ: 512);⁵⁹

⁵⁷ Поред свега овога, герундске радње попут *идући* могле би се у контексту фолклорне књижевности, у којој су чувају трагови митско-магијског мишљења, интерпретирати и као узрочне. Наиме, ако се узме у обзир да су у старосрпском језику, за разлику од савременог језика, мапирања просторних падежних конструкција у узрочне засноване пре свега на просекутивности, чиме се одражава фаталистичко виђење узрока и последице, у којем „узрок није оно из чега радња произилази као последица, већ нешто са чиме се она у свом току напросто додирује” (Павловић 2013: 242), такве метафоризације највероватније су биле одлика и српског народног језика 19. века. У узрочности заснованој на просекутивности узрок и последица конципирају се као паралелне радње, при чему узрок (судбина) прати последичну радњу, усмерава је и одређује њен исход (Павловић 2013: 242–243). Заправо, у оваквим примерима одражава се конципирање судбине у традиционалној култури Срба као појаве којој се *иде у сусрет* (Веселиновић 2023).

⁵⁸ Изворишна структура лепо илуструје синтаксу ондашњег говорног језика – предикација којом се експлицира садржај евентивног глагола *трифи се* ‘догоди се’ није уведена зависним везником *да*, те не представља синтаксички зависну реченицу, већ јукстапонирану. Вук у својој редакцији избацује евентивни глагол, који би као формула заправо био ближи аутентичном усменом приповедању. Уз то, Вук изворну хетероагентну структуру претвара у таутоагентну.

⁵⁹ У изворишној структури лексичко језгро копулативног предиката има истовремено и улогу актуализатора на основу којег временска реченица стиче значење актуализације.

- (17) Идући_{GprezIPFV} тако_A за дуго, најпосле дође_{Aor/NarPrezPFV} у једну шуму, и онде нађе једнога пустиника (СНПр: 94) [$\leftarrow$ Кадъ тако_A ишао_{PrfIPFV} дође_{Aor/NarPrezPFV} у шуму єдноме пустинику] (Мех У: 539).

У датим примерима с кондензацијом временске реченице с глаголом кретања кроз простор као предикатом, герунд стиче значење актуализације, што се види и по актуализаторима који се налазе у оквиру циљне герундске конструкције. Притом је актуализација остварена и у изворишној структури. Зато се и у изворишној и у циљној структури глагол налази у препозицији. Као и код примера кондензације напоредних реченица, кондензација временске реченице актуализованим герундом не значи нужно и таксисно значење anteriорности која прелази у симултаност ($\text{Anter} > \text{SimLin} / \text{Anter} > \text{SimPunkt}$). Подтип таксисног значења делимичне симултаности остварује се у зависности од семантичке везе глаголског пара. Док се у примеру (17) два глагола налазе у одговарајућој семантичкој вези, при чему је терминативност предикатске радње наглашена прилогом *најпосле*, у преосталим примерима на снази су другачији синтаксичко-семантички фактори, те предикатска радња није терминативне природе. У примеру (16) координирани предикат јесте неодређено-свршени глагол, а притом је и реч о конструкцији апсолутног номинатива.

Могуће је и да се временска зависна реченица кондензује без додатног оствареног значења актуализације, те је веза између герунда и предиката заснована на типичном значењу делимичне симултаности. Занимљиво је да у следећем примеру Вук изворишну структуру с таксисним значењем сукцесије кондензује тако што напоредне предикате у зависној структури претвара у један кондензовани несвршени глагол с таксисним значењем делимичне симултаности, при чему предикат означава психофизиолошку радњу, тј. перцепцију:

- (18) Момак бријући_{GprezIPFV} цара опази_{Aor/NarPrezPFV} да су у њега козје уши (СНПр: 140) [$\leftarrow$ кадъ га *е обрѣа и уредѣо*_{PrfPFV}, онъ види_{NarPrezPFV} да у Цара имаду козіе уши] (Мех ЦТ: 567).

Забележени су и примери Вуковог преношења герунда с таксисним значењем делимичне симултаности из изворника у редакцију. Због подударана кондензатора саставних и временских зависних реченица у могућим таксисним значењима немогуће је иједан пример недвосмислено интерпретирати као кондензатор првог или другог типа структуре.

Унутар примера пренесених герунда с таксисним значењем типичне делимичне симултаности у облику глаголског прилога садашњег глагол означава прототипичну агентну радњу:

- (19) Бјежећи_{GprezIPFV} *обазру се*_{NarPrezPFV} (СНПр: 106) [← Бѣжећи_{GprezIPFV} *обазру се*_{NarPrezPFV}] (Врч ЋМ: 546).

Регистровани су и примери преношења актуализованог герунда заснованог на таксисним подтипovima *Anter > SimLin* (20) или *Anter > SimPunkt* (21):

- (20) Хоџајући_{GprezIPFV} по свијету_A дође_{Aor/NarPrezPFV} у некакав велики град (СНПр: 120) [← Оџајући_{GprezIPFV} по свијету_A дође_{Aor/NarPrezPFV} у некакав велики град] (Врч ТЈ: 559);
- (21) У тој мисли_A идући_{GprezIPFV} сретe_{Aor} једну бабу (СНПр: 105) [← Путуюћи_{GprezIPFV} у тој мисли_A, сретe_{Aor} едну бабу] (Врч ЋБ: 545).

Забележени су и одговарајући примери преношења герунда неограничене актуализације. Уп. пример:

- (22) Једно вече_A стојећи_{GprezIPFV} он са женом својом на прозору, угледа_{Aor/NarPrezPFV} недалеко од куће некаку велику гору је сва у великоме пламену пламти (СНПр: 120) [← едну вечер стојећи_{GprezIPFV} са женом на прозор, угледа_{Aor/NarPrezPFV} недалеко од куће некакву велику гору је сва у велики пламен пламти] (Врч ТЈ: 559).

Регистровани су и примери развијања герундске конструкције из изворника, које могу бити и актуализоване (23). Герунд заснован на таксисном значењу делимичне симултаности може постати саставна реченица, при чему нови предикат мења глаголски вид (23) или чак независна реченица за себе ако је реч о конструкцији апсолутног номинатива (24):

- (23) она по штапу изађе, па њему на руку, па по руци домили_{NarPrezPFV} до врата и савије_{NarPrezPFV} му се око врата. (СНПр: 57) [← змија по штапу изађе па на руку нѣгову и тако_A милећи_{GprezIPFV} по руцы дође_{Aor} до врата и *сави се*_{Aor} око врата] (Мех НЈ: 512);
- (24) То бијаше_{Impf} око поноћи о уштапу, и небо бијаше_{Impf} ведро. Лисица доведе_{Aor/NarPrezPFV} вука на једну воду (СНПр: 158) [← међу тиeм будући_{ANIPFV} ноћ, и мѣсец сяюћи_{ANIPFV} доведе_{Aor/NarPrezPFV} она вука над воду] (Дам ЛВ: 574).⁶⁰

⁶⁰ Мада је А. Мусић (1935: 173), полазећи од Вуковог корпуса, тврдио да се облик *будући* не појављује у народним умотворинама, наш пример показује да је могућа употреба герунда *будући* у записима народних приповедака.

Могуће је и развијање герунда у зависну временску реченицу истога таксисног значења. Уп. пример у којем Вук развија типични апсолутни номинатив у хетероагентну временску реченицу:

- (25) Јадни вук почне је носити, а она отегне пјевати; „Болан здраву носи, болан здраву носи.” И кад је она ово једнако *понављала*_{PrfIPFV}, запита_{Aor/NarPrezPFV} је вук: „Шта ти, тето, говориш?” (СНПр: 158) [← онда јадни вук носити почне; а она стане пјвати, болестан здраву носа, и тако понављајући_{ANIPFV} ово више реда, запита_{Aor/NarPrezPFV} € вук шта ти тето говориш] (Дам ЛВ: 574).

3.1.1.2.а. Метафоризација таксисног значења делимичне симултаности

Док је у случају потпуне линеарне симултаности наративно секундарну радњу у координираном низу, коју одликује мањи степен агентности, могуће кондензовати у герунд са значењем пропратне околности, на таксисном значењу делимичне симултаности у нашем корпусу засновано је једно друго значење из категорије комитативности у начинском семантичком пољу – пропратно стање (Павловић 2013: 229–230). Да би герундска радња добила начинску интерпретацију, обе радње, и предикатску и герундску, мора вршити исто лице (Пешикан 1959: 99–100), те се у одговарајућем значењу не бележе хетероагентне конструкције. Герунд у значењу пропратног стања заправо идентификује радњу „којом се карактерише стање субјекта за време вршења радње реченичног предиката” (Курешевић 2014: 44), те се глаголски прилог садашњи семантички повезује с предикатом посредно, преко заједничког агенса:

- (26) Мати му плачући_{GprezIPFV} одговори_{Aor/NarPrezPFV}: „Има, храно моја, три марама што су оне својим рукама везле” (СНПр: 67) [← мати плаче_{NarPrezPFV} па говори_{NarPrezPFV}, има рано моя три марама што су они својомъ рукомъ везли];⁶¹

Забележени су и примери преношења делимично симултаног герунда с пренесеним значењем пропратног стања, и то примери с глаголима мањег степена агентности од глагола у својству предиката. Како такви глаголи не могу бити предикати зависних временских реченица (уп. Ivić, M. 1983: 160), недвосмислено се случајеви преношења интерпретирају као вербидизација паратактичке структуре:

⁶¹ Премда се у изворној структури налази везник *па*, због кондензације у циљној структури јасно је да је Вук низ глагола несвршеног вида интерпретирао као делимично симултан, а да прва радња креће пре друге. Стога и мења други глагол у свршени глагол *одговорити*.

- (27) отац *радујућу се*_{GprezIPFV} поведе_{Aor/NarPrezPFV} их у свој двор, па их вјенча (СНПр: 118) [← отац *радујућу се*_{GprezIPFV} поведе_{Aor/NarPrezPFV} их у царев двор, па их чини вјенчати] (Врч ЦЈ: 556).

Поред пропратног стања, герундом заснованим на таксисном значењу SimDel може се исказати још једна семантичка категорија из поља начина (уп. Radovanović 1990: 24–25; Павловић 2013: 224) – значење средства (Пешикан 1959: 91). У полазној паратактичкој структури саставне реченице не могу мењати позиције – препонована реченица има омогућивачко значење, а постонована значење омогућене радње, при чему је семантички однос предикација наглашен везником те. Иако је у полазној структури остварена истовидска конфигурација, Вук кондензује несвршени глагол из фазне конструкције, чиме у циљној структури добија одговарајуће таксисно значење. Пошто средства кондензације имају већи степен мобилности од својих реченичних еквивалената (Radovanović 1990: 15), герунд који означава омогућивачку радњу може се и препоновати:⁶²

- (28) она *се* опет забави_{Aor/NarPrezPFV} чудећу се_{GprezIPFV} и загледајућу_{GprezIPFV}, док они јадни чоек опет подобро одмаче (СНПр: 124) [← кад ова ђевојка на нџ набаса, узме га и почне_{VFazPFV} *се* чудећу_{InfIPFV} како е боятисан, те се и около нџга добар діо забави_{Aor/NarPrezPFV}, те тако они јадни човек опет неколико одмакне] (Врч ЧД: 562).⁶³

Посведочени су и одговарајући примери преношења герунда са значењем средства из изворника у редакцију, при чему је значење средства герундске конструкције наглашено падежним конструкцијама с истоветним значењем:

- (29) долете два гаврана те падну на једно дрво и почну_{VFazPFV} *се разговарати*_{InfIPFV} својим језиком *говорећу*_{GprezIPFV}: (СНПр: 57) [← долете два гаврана на едно дрво и почну_{VFazPFV} *се разговарати*_{InfIPFV} своимъ ѓзикомъ *говорећу*_{GprezIPFV}] (Мех НЈ: 512).

У појмовном мишљењу могућа су два типа узрочно-последичних односа: објективни, који истражују природне науке као онтолошку категорију, и

⁶² Тиме је у нашем корпусу посведочена вербидизација саставне реченице с оствареном семантичком нијансом средства, што се разликује од парафразе герунда датог значења зависном реченицом уведеном везником тиме што у истраживањима савременог стандардног језика (уп. Ivić 1983: 167–168).

⁶³ Због везника те у изворишној структури могао би се герунд у циљној структури интерпретирати и с узрочним значењем, што је у складу с израженом интерференцијом значења средства са значењем узрока при кондензацији реченичног садржаја (Radovanović 1990: 24–25).

људски, варијативни, iskazan у природним језицима, а који истражују друштвене науке као гносеолошку, спознајну категорију (Милошевић, К. 1986: 280–281). Пошто у језику у узрочно-последичне односе ступају пре свега догађаји, као најадекватније језичко средство њихове репрезентације издваја се сложена реченица, у савременом стандардном језику првенствено зависносложеног типа, али је у истом својству могућа и независносложена реченица, која се ослања на подразумевано знање саговорника о ванјезичкој стварности (Милошевић, К. 1986: 281–282). У изворницима међу реченичним структурама за означавање узрочних односа управо доминирају независне реченице. Уколико је у изворишној паратактичкој структури остварена додатна узрочна семантичка нијанса, могуће је кондензаторе напоредних реченица, с таксисним значењем делимичне симултаности, интерпретирати као герунде с узрочним значењем. Тиме узрочна радња означена глаголским прилогом садашњим бар делом претходи последичној радњи означеној предикатом (Стевановић 1989: 739). Герунд се у циљној структури чешће позиционира испред предиката, али је могућа и његова постпозиција.

Узрочна интерпретација у нашем корпусу пре свега је могућа при кондензацији паратактичких структура супротног односа повезаних везником НЕГО.⁶⁴ При кондензацији у циљној структури глагол, у својству герунда, остаје негиран. Глагол у облику глаголског прилога садашњег означава психички процес који стимулише радњу означену глаголом у предикату, тј. директни узрок типа стимулатор (Ајцановић 2008: 53):⁶⁵

- (30) Она опет ни за то *не марећу*_{GprezIPFV} једнако навали_{Aor/NarPrezPFV} говорећи да друкчије не може бити него да јој каже. (СНПр: 58) [← Она опетъ то *не мари*_{NarPrezIPFV} ништа што би онъ умрео // него све еднако навалила_{PrIPFV} да јој каже] (Мех НЈ: 513).

Најдискретнији тип узрочне семантике јесте у јукстапонираној структури (Милошевић, К. 1986: 282–283). У таквој структури препонованом реченицом описује се неки догађај, док се постпонованом даје објашњење, те она има каузалну функцију (Милошевић, К. 1986: 284). У циљној структури

⁶⁴ К. Милошевић (1986: 284–285) прва је скренула пажњу да је могућ узрочно-последични однос у независносложеној реченици, те је за примере напоредних реченица које се кондензују дала саставне реченице повезане везницима *и*, *па* и *те*, који сви имају заједничку сему ‘нешто што следи након чега’. Јасно је да такви случајеви одговарају таксисном значењу постериорности. Наш корпус показује да је могућа узрочно-последична семантичка нијанса и у супротним реченицама, при чему је при кондензацији остварено таксисно значење симултаности.

⁶⁵ Управо због тога што узрочна радња стимулише вољну последичну, дати примери се разликују од сличних примера пропатног стања заснованих на истом таксисном значењу – типичној делимичној симултаности.

глаголским прилогом садашњим представљен је психички процес који стимулише предикатску радњу (Ајџановић 2008: 53), тј. вољну, свесну агенсову радњу (Kovačević 1988: 110):

- (31) А царев Син не хтедне ићи за њим, него пође_{Aor/NarPrezPFV} да тражи другога лова *говорећи у себи*_{GprezIPFV}: „Кад се вратим, наћи ћу ја тебе.” (СНПр: 76) [← а онъ нис тео ићи за њимъ у рекавицу, него ишао_{PrfIPFV} тражити другога лова, // мисли_{NarPresIPFV} кад се вратимъ наћи ћу я тебе.] (Мех АЦС: 526).⁶⁶

У нашем корпусу забележен је и глаголски прилог садашњи с узрочним значењем као кондензатор зависне реченице. Иако је реч о временској реченици уведеној везником пошто,⁶⁷ мењајући глагол у пар герунда, Вук у следећем примеру мења и глаголски вид, чиме истиче да су герундске радње делимично симултане с радњом означеном предикатом у циљној структури. На основу новог таксисног значења остварено је и узрочно значење у циљној структури – когнитивни глаголи у својству герунда представљају психолошко стање као разлог, док рефлексивни глагол у својству предиката представља агенсово стање као спонтану последицу. Тиме герундске радње представљају тзв. ситуацијски узрок (Kovačević 1988: 143, 148) као тип индиректног узрока:

- (32) пошто себе у њему виђе, *не знајући*_{GprezIPFV} да је оно она него мислећи_{GprezIPFV} да је некака друга налик на њу *заблену се*_{Aor} у огледало (СНПр: 124) [← пошто себе у њ виђе, и пошто промисли_{Aor/NarPrezPFV} да нисе она оно него некаква друга на начин нѣ, *заблене се*_{NarPrezPFV} у њ] (Врч ЧД: 562).

Уз то, као и код потпуне симултаности, у Вуковој редакцији бајке *Чардак ни на небу ни на земљи* забележена је замена једног типа средства кондензације другим – номинализатора герундом. У полазној структури налази се узрочна падежна конструкција из + *NDeadj(Gen)* којом се исказује директни узрок типа стимулатор (Антонић 2005: 166–167), потврђен у предвуковском књижевном језику (Ајџановић 2008: 50–51), те и герунд исказује исти тип значења, што се види и по природи предикатске радње – реч је о вољној радњи агенса:

⁶⁶ Глагол у изворишној структури представља психички, прецизније когнитивни процес, те је и израз у циљној структури остварен у таквом значењу. Уз то, Вук мења и аспект предикатске радње, претворивши глагол имперфективног вида у глагол перфективног вида.

⁶⁷ Наиме, Вук је у свом језику везник пошто искључиво користио као везник за увођење временских реченица (Maretić 1963: 543–546; Стевановић 1963–1964: 129), те је вероватно тако читао и исказ у рукопису. Уз то, и у рукописима се везник користи као временски будући да везник *пошто* до тада у народном језику није имао улогу увођења узрочних реченица (Грицкат 2004: 130–131).

- (33) Браћа његова *завидећу*_{GPezIPFV} му што је он био јунак те је сестру нашао и избавио, пресијеку_{NarPrezPFV} опуту да он не би могао сићи (СНПр: 56) [← Браћа његова *изъ зависти*_{NDeadj}, што е његова дѣвойка најлепша была, а равно и ствари њой принадлежеће најдрагоцѣние одсечу_{NarPrezPFV} обути, како се онѣ скинути не може] (Обр ЧНЗ: 510).

Регистровани су и одговарајући примери преношења узрочног герунда из изворника у редакцију. С обзиром на то да у нашем корпусу није регистрована кондензација узрочне зависне реченице у којој је предикат несвршеног вида, примери би се условно могли интерпретирати као кондензатори координираних реченица с узрочном семантичком нијансом. У зависности од семантике глаголског пара, реч је о индиректном узроку (34), који представља „прву, почетну појаву у низу збивања која су довела до вршења радње, односно појаву која даје разлога, повода за вршење неке акције, за појаву неког стања” (Ајдановић 2008: 54), при чему радња означена предикатом може бити и вољна и невољна (Ајдановић 2008: 54), или пак о узроку типа стимулатор (35):

- (34) *не могући*_{GPezPFV} ниђе ни откле добавити *врати се*_{Aor/NarPrezPFV} јадан и жалостан дома без залогаја круха. (СНПр: 115) [← не могући_{GPezPFV} ниђе ни одкле добавити *врати се*_{Aor/NarPrezPFV} јадан и жалостан дома без залогаја крува.] (Врч ЧТ: 554);
- (35) Калуђер *бојећи се*_{GPezIPFV} да коњи што не учине чоєку, притрчи_{NarPrezPFV} к њима изненада (СНПр: 108) [← Калуђер *боєћи се*_{GPezIPFV} да ови коњи што не учине овоме човеку притрчи_{NarPrezPFV} к’ њима изненада] (Врч КЧГ: 548).

Уз то, забележени су и одговарајући примери развијања узрочног герунда у независну реченицу с узрочном семантичком нијансом:

- (36) Овај је чоєк *имао*_{NarPrezIPFV} у колима у торби три сирца. // Лисица која се била утајала, *дигне се*_{NarPrezPFV} полако пак извуче сва три сирца из торбе, па побјегне с њима. (СНПр: 158) [← имаюћи_{ANIPFV} он у коліе у торби три сира, лисица која се била утаила сва три однесе_{Aor/NarPrezPFV}, два поєде а єдан метне на врат] (Дам ЛВ: 574).

Развијени узрочни герунд у циљну структуру може се интегрисати и као зависна реченица намерног значења. Наиме, ако се узме у обзир да је намера „тип прекомпоноване, усложњене узрочности која обједињује експлицирану циљну акцију или стање, тј. циљност и имплицирани вољни подстицај, односно жељу или хтење субјекта да својом радњом досегне пројектовани циљ” (Павловић 2013: 249–250), при чему управна радња „према имплицираној вољи [...] свог субјекта има статус последице, а према циљној ситуацији [...]

иступа као средство” (Павловић 2013: 251), узрок типа стимулатор експлициран герундом у полазној структури постаје у циљној структури имплициран, док последична вољна радња из полазне структуре постаје синтаксички надређена. Као намерна реченица иступа ситуација у супротности с узрочном радњом експлицираном у изворнику – циљ као допуна узроку (Павловић 2013: 251) у редакцији је представљен као његово поништење, па је глагол у намерној реченици негиран:

- (37) више пута *се канио* да их једно јутро *побије*_V да *не гледа*_{VSub} јада ће му од глади умиру, али му жена брањаше. (СНПр: 123) [← више пута канио се *е* да *иј* едно јутро побіе од јада гледајући_{GprezIPFV} *иј* ће липсую од глади да му ніе жена забранјивала.] (Врч ЧД: 561).⁶⁸

У семантичко узрочно поље убраја се и категорија допусности као тзв. недовољни (и)ли неадекватни узрок (уп. Милошевић, К. 1985: 34). Иако у нашем корпусу није забележена кондензација допусних зависних реченица, посведочена је кондензација независне реченице с оствареном допусном семантичком нијансом, што је у складу с доминацијом независних реченица у семантичком потпољу реалног узрока. Неусаглашеност двеју ситуација као контекстуални регулатор допусности (Павловић 2013: 178–179) забележена је у полазној независносноложеној структури. Глагол који се кондензује јесте негиран, а притом је и у другачијем глаголском облику од предиката. На основу реченичне интонације, тј. запете у писаном дискурсу, као и због постпозиције независне реченице која се кондензује, чини се да је синсемантична реч у изворнику више партикула (уп. Грковић-Мејџор 2007: 180), те је заправо реч о јукстапонираној структури (Милошевић, К. 1986: 284) – реченица са значењем неадекватног узрока постпонавана је као објашњење препоноване:

- (38) залелече_{Aor} што је више могао не жалећи_{GprezIPFV} онијех сто цекина што је за тицу избројио (СНПр: 115) [← залелече_{Aor} што *е* више могао, *и* ніе жаліо_{rIPFV} оно 100 цекинах што *е* за тицу изброіо] (Врч ЧТ: 554).⁶⁹

И у циљној структури с герундом може бити употребљена делимитативна партикула и. Наиме, забележен је пример преношења герунда с допусним значењем из изворника у редакцију, при чему Вук употребом партикуле

⁶⁸ Агенсова намера у датом примеру експлицирана је волунтативним глаголом *канити*.

⁶⁹ Овим се потврђује да герунд може имати и допусно значење, иако је М. Ивић (1983: 173–174) сматрала да је герунд као кондензатор зависне реченице упитан у том значењу.

уоквирује у наративни низ Врчевићев приповедачки коментар исказан герундском конструкцијом:⁷⁰

- (39) Тадар његов брат *и не тражећу*_{GprezIPFV} другога суда извади_{Aor/NarPrezPFV} нож пак му извади оба ока (СНПр: 100) [← тадаръ нѣговъ братъ (*не тражећу*_{GprezIPFV} другогъ суда) извади_{Aor/NarPrezPFV} ножъ пакъ му извади оба ока] (Врч ПК: 543).

Иако се у узрочно семантичко поље убраја и услов као латентни, неоства-рени узрок (уп. Ковачевић 1988: 221), у нашем корпусу није забележена кондензација паратактичке или хипотактичке структуре с глаголом несврше-ног вида при којој би герунд добио значење услова. Такав резултат не изненађује уколико се узме у обзир да се условна семантичка нијанса у паратактичкој струкутри или у хипотактичкој структури уведеном поли-функционалним везником остварује пре свега у временској сфери будућности и свевремености (уп. Radovanović 1990: 21),⁷¹ које су у начелу слабије заступљене у наративном тексту.

3.1.1.3. Пунктуална симултаност

Будући примарно средство за исказивање симултаности, у вези с пер-фективним глаголом могуће је да глаголски прилог садашњи исказује пун-ктуалну симултаност (SimPunkt). Наиме, изворишна структура представља елиптичну реченичну структуру својствену говорној нарацији – нижу се реченични чланови који у типичној реченичној структури с предикатом представљају његове допуне и одредбе, те је радња у таквом исказу импли-цирана. Стога би се могло рећи да је у таквим исказима заправо заступљена елизија предиката и уопште глагола. Вук у својој редакцији експлицира пре-дикат, као и герунд. Реченична интонација, тј. недостатак запете, у рукопи-сном исказу указује на то да су подразумевани глаголи у изворишној струк-тури заправо јукстапонирани, чиме се истиче да су обе радње извршене истовремено, у једној временској тачки. Да је у изворишним структурама реч о јединственој догађајној целини оствареној у једној временској тачки, показује и то што структури с елидираним глаголима претходи везник *па*. У посведоченим редакцијским исказима ради се о комбинацији типичне, фи-

⁷⁰ За разумевање Врчевићевог приповедачког коментара битан је претходни контекст – у бајци *Правда и кривда* у свим претходним ситуацијама у којима су се браћа кладила чекали су трећу особу да се појави као меродавна.

⁷¹ Могуће је и да се у временској сфери прошлости појави условно значење ако је зависна реченица везана за управну реченицу у којој је употребљен потенцијал (Radovanović 1990: 21), но примери вербидизације таквих структура нису забележени у нашем корпусу.

зичке агентне радње, исказане личним глаголским обликом и радње говорења, исказане герундом. Предикат за себе везује спроводника идентификованог беспредлошким инструменталом, док се уз герунд експлицира садржај говорења:⁷²

- (40) Он онда удари_{Aor/NarPrezPFV} уларом о земљу говорећи_{GprezPFV}: „Дура бабина кобила!” (СНПр: 64) [← онъ тамо па Ø уларомъ по нъой Ø дура бабина кобила] (Мех 3Ј: 517).

Глагол *говорити*, кроз историју српског језика граматикализован као несвршен, у датим примерима употребљен је као свршени глагол. То не треба да чуди ако се узме у обзир да дати глагол у видској опозицији заправо исказује суплетивизам – видски парњак био би му глагол *рећи*, другачијег корена. Тиме се показује да се у Вуковом језику код појединих глагола и даље чувају трагови непреврелог стања у погледу граматикализације глаголског вида (уп. Грицкат 2004: 249–250). Постпозицијом условно свршеног глагола у облику глаголског прилога садашњег Вук остварује пунктуалну симултаност која се у савременом језику исказује на другачији начин – употребом глаголског прилога прошлог у постпозицији с обавезним маркером таксисног значења, односно таксисним спецификатором *притом* (Ivić, М. 1983: 162, Поповић, Љ. 2011: 146).⁷³ Будући да су маркери таквог типа својствени писаном језику с дужом традицијом елаборације сложених синтаксичко-семантичких односа, Вук се у оваквим примерима ослања на инваријантну семантику облика глаголског прилога садашњег, који је од прасловенске епохе у основи средство симултаности.⁷⁴

Како спојни елеменат наратије и саопштења често изостаје у изворном народном казивању бајки (Милошевић, Н. 1964: 155), оваква употреба гла-

⁷² Симултаност агентне радње која подразумева спроводника и радње говорења у народној бајци није нимало случајна. Употреба магичног предмета у народној бајци један је од главних делова њеног сјжеа (Проп 1982). Заправо се у народним умотворинама огледају традиционална веровања заједнице. Наиме, магијску радњу у традиционалној култури често одликују предмет над којим се баја и речи којима се баја, као одраз веровања у магијску моћ речи, тј. прагматичку функцију чарања, гатања и бајања (Клеут 2015: 6–7).

⁷³ У случају да је условно свршени глагол у облику глаголског прилога садашњег у препозицији, остварује се други тип таксисног значења о којем ће у даљој анализи бити реч.

⁷⁴ Дистрибуција облика *говорећи* у Вуковом језику проблем је за себе. У свом истраживању Т. Самарџија-Грек (2011) бави се Вуковом употребом тог облика уз друге глаголе говорења у његовом преводу *Новог завета*, при чему такву употребу идентификује као наслеђе из старословенског језика, односно као тзв. синтаксички семитизам, који је преко *Септуагинте*, грчког превода Старог завета, изворно писаног на семитским језицима – хебрејском и арамејском – ушао и у грчке преводе Новог завета. У даљем излагању показаћемо да је Вукова употреба облика *говорећи* при редиговању народних приповедака разноврснија од његове употребе истог облика при преводу *Новог завета*.

голског прилога садашњег могла је бити својствена ондашњем писаном језику. То потврђује пример преношења герунда, и то управо из Механџићеве бајке, у којој Вук кондензује таксисно значење пунктуалне симултаности герундом *говорећи*:

- (41) Онда он удари_{Aor/NarPrezPFV} уларом по води говорећи_{GprezPFV}: „Дура бабина кобила!” (СНПр: 64) [← онда он удари_{Aor/NarPrezPFV} уларом по локви говорећи_{GprezPFV}: дура бабина кобила] (Мех 3Ј: 516–517).

Отуд би се дата употреба глаголског прилога садашњег *говорећи* у језику Груја Механџића могла подвести под књишке конструкције, каквих у усменом казивању сигурно није било (Bošković-Stuli 1959: 111).⁷⁵

3.1.2. Таксисно значење постериорности

Поред основног значења симултаности, глаголски прилог садашњи у српском језику може означавати и следственост радње (Feleszko 1981: 143), односно таксисно значење постериорности (Poster). Мада Љ. Поповић постериорни герунд у српском језику смешта у обични тип постериорности по В. С. Храковском (уп. Поповић 2011: 137–139), он наглашава да је постериорност означена герундом непосредна (Поповић 2011: 154). Пошто сви примери кондензације у нашем корпусу показују да је управо реч о таквом типу постериорности, у даљем излагању говорићемо о непосредној постериорности као таксисном значењу. Сви посведочени герунди у овом таксисном пољу кондензатори су независних реченица. Таксисно значење непосредне постериорности засновано је на специфичној видској конфигурацији: у својству предиката увек је глагол свршеног вида, и то тренутно-свршени или завршно-свршени, док је герунд увек несвршеног вида.⁷⁶ Притом, глаголски прилог садашњи са значењем постериорности увек је у постпозицији будући да је и одговарајућа реченица у изворишној структури постпонована. При премештању герунд не би више имао значење непосредне постериорности већ делимичне симултаности.

⁷⁵ Грујо у изворнику само после јунакове употребе првог од трију магијских предмета користи овакав исказ, док код употребе друга два убрзава нарацију елидираним исказима. Упркос томе, Вук код све три магијске радње јунака користи исказ с герундом *говорећи* као рефрен, чиме паралелизам у нарацији, својствен бајкама, исказује и на плану израза.

⁷⁶ Овим је оповргнута тврдња Љ. Стојановића (1921: 201; 1928–1929: 8) да постериорни глаголски прилог садашњи представља неправилну употребу тог облика. Поред примера кондензације, потврђени су и примери Вуковог преношења глаголског прилога садашњег с одговарајућим таксисним значењем. На трагу Љ. Стојановића, и М. Ивић (1983: 156) тврдила је да корелативне предикације у реченичној структури с глаголским прилогом садашњим могу бити само истовремене.

Најзаступљенија је кондензација саставних реченица с комуникативним глаголом као предикатом, при чему се њиме уводи управни говор. У зависности од записивача бајки, разликују се два типа структура: док Механџић управни говор уводи структуром и/ПА + *говори*_{NarPrezIPFV}, те је предикат постпоноване реченице несвршеног вида (42–43), Врчевић управни говор јунака уводи структуром и + *рече*_{Aor}, у којој се у функцији предиката постпоноване реченице налази свршени глагол (44).⁷⁷ У случају Вукове кондензације полазних структура из Врчевићевих записа, реч је о истом типу суплетивизма при кондензацији какав је регистрован у таксисном значењу пунктуалне симултаности.⁷⁸ Чест показатељ постериорности у циљној структури јесте и реченична интонација, односно запета у писаном тексту. Уп. примере:

- (42) Онда се он сагне те извади новчић из воде, па га однесе_{NarPrezPFV} господару натраг говорећи_{GprezIPFV}: „Господару! ево ти новчић натраг, ја га још нисам заслужио, него ћу те служити још једну годину дана.” (СНПр: 74) [← онъ узме новчић и однесе_{NarPrezPFV} Господару и нѣму говори_{NarPrezIPFV} Господару ево вамъ новчић нисам заслужио, и морамъ служити јошѣ за годину дана.] (Мех ПМ: 524);
- (43) Онда Усуд устане, па отвори сандук с новцима, и стане_{VfazPFV} бацати_{InfIPFV} по соби све саме дукате, говорећи_{GprezIPFV}: „Како мени данас, тако њима до века.” (СНПр: 94) [← Онъ устане, па ѿвори касу сѣ новци па стане_{VfazPFV} просипати_{InfIPFV}, па говори_{NarPrezIPFV}, како мени данасѣ, тако нѣима довека.] (Мех У: 539);⁷⁹
- (44) даде_{Aor} му један штап двороги, црљен као ватра, говорећи_{GprezIPFV} му: „Ево ти ови штап, кад ти гођ буде потреба од новаца, њиме у штогођ куцнеш ондоле ће излазити на стотине онаке аспре како ти намијениш.” (СНПр: 107) [← даде_{Aor} му едан штап двороги црлѣн како ватра, и рече_{Aor} му: Ево ти ови штап, кад гођ ти буде потреба од новаца, ш њиме у што гођ куцнеш ондоле ће се израчунавати на стотине онаке аспре како тѣй намиѣниш] (Врч ПД: 547).

⁷⁷ Везник и у датим структурама има значење ‘нешто што следи након чега’ (Милошевић, К. 1986: 284–285).

⁷⁸ Употреба герунда *говорећи* у циљној структури била би својеврстан вид синтаксичке кооптације (Курешевић 2014: 24). Иако је герундска конструкција формално зависна структура, семантички је у лабавијој вези с предикатом, те иступа као својеврсно објашњење претходне радње – у наративном тексту као мотивација претходно изреченог поступка јунака. Пошто се у у својству предиката налазе глаголи који означавају прототипичне агентне радње, оваква употреба облика *говорећи* не би представљала комуникативно немотивисани текстуални маркер како га је представила Т. Самараџија-Грек (уп. 2011: 549) јер се таква употреба герунда *говорећи* везује пре свега за други глагол говорења.

⁷⁹ Постериорност герундске радње остварена је тиме што се у препонованој реченици налази фазна конструкција.

Посведочени су и одговарајући примери преношења глаголског прилога *говорећи* с таксисним значењем непосредне постериорности:

- (45) Онда му баба да_{NarPrezPFV} један љешник говорећи_{GprezIPFV} му: „Држи при себи ови љешник, јере ће ти служити.” (СНПр: 105) [← она нѣму даде_{Aor} едан лѣшник, говорећи_{GprezIPFV} му: „Држи при себи ови лѣшник, ере ће ти служити.”] (Врч ЂБ: 545).

Забележени су и примери Вуковог развијања герундске конструкције у напоредну реченицу. Како би нагласио постериорност постпоноване реченице, Вук при развијању користи типични везник па. Герунд *говорећи* у циљној паратактичкој структури постаје глагол свршеног вида *рече*:

- (46) Ђевојка стане на билегу и сви просиоци нареде се на коњма а она између њих без коња него на својијем ногама, па им онда рече_{Aor}: „Ја сам онамо поставила златну јабуку, који најприје до ње дође и узме је, ја ћу бити његова (СНПр: 112) [← Стане ђевојка на билѣгу и успореде се сви просіоци на коњ, а она између њи, без коня, него на свое ноге говорећи_{GprezIPFV} им: я сам онамо поставила златну ябуку, кой најприје до нѣ дође и узме е ја ћу бити нѣгова] (Врч ДБК: 552).

И постериорни герунд *говорећи* и постпоноване саставне реченице с комуникативним глаголима у својству предиката представљају наративне формуле за увођење реплике јунака, које нису својствене изворном усменом казивању бајки (Милошевић, Н. 1964: 155). Како је у фолклористици утврђено да су и Грујо Механџић (Bošković-Stuli 1959: 111) и Вук Врчевић (Пантић 1988: 445–446) имали конструкције несвојствене усменом казивању у својим записима, може се претпоставити да је постериорни глаголски прилог садашњи првенствено био својствен ондашњем писаном језику, иако су као кондензатори радње којој претходи управна предикација у проучаваном корпусу забележени само номинализатори (уп. Ајџановић 2008: 34–36).⁸⁰

Међутим, поред примера постериорног герунда *говорећи* у структури типичној за језик развијене синтаксичке транзитивности, у нашем корпусу регистровани су и примери употребе постериорног герунда у структурама које представљају старије хронолошке слојеве у синтакси. Наиме, забележена

⁸⁰ Детаљнија истраживања рукописне грађе народног језика 18. и 19. века могла би понудити одговор на питање о пореклу облика *говорећи* у значењу постериорности, а којим се уводи управни говор. На такву претпоставку наводи нас чињеница да су у корпусу дипломатских аката из српских канцеларија на султановим дворовима из 15. и 16. века у облику глаголског прилога садашњег најчешћи глаголи говорења (уп. Лутовац Казновац 2023: 39–40).

је Вукова употреба глаголског прилога садашњег повезаног везником с реченичним предикатом. Реч је о остатку предикативног герунда, који је био својствен старосрпском језику (Грковић-Мејџор 2007: 174–187). Употреба везника/конектива између предиката и герунда представљала је међуфазу у развоју словенске сложене реченице, ону између реченичне структуре с аутономним члановима и реченичне структуре с члановима централизованим око предиката, при чему употреба спојног елемента упућује на то да су у старијем језичком типу партиципи имали предикативни карактер (Грковић-Мејџор 2007: 182–183). Иако је врло тешко утврдити да ли се међу суседним предикацијама, финитном и герундском, остварује линеарни или хијерархизовани синтаксички однос (Курешевић 2014: 41), могуће је недвосмислено утврдити да је остварена категорија таксиса у датим примерима будући да је инваријантна семантика герунда изказивање ‘релативног времена’. Док су у старосрпском регистровани примери с везником *ТЕРЕ* (Грковић-Мејџор 2007: 180–181), предикативни герунд при Вуковој кондензацији повезан је с препонованом реченицом везником *ПА*. Уп. пример:

- (47) Кад буде пред ноћ, царев син крене_{NarPrezPFV} овце као и пре, па кући свирајући_{GprezIPFV} у гајде. Кад уђе у град, сав се град ускелеба и стане се чудити где чобан долази кући свако вече, што пре ниједан није могао. (СНПр: 78) [← крене_{NarPrezPFV} овце и поће у градъ. Свира_{NarPrezIPFV} у гайде сокола метне на раме идѣ тако да савъ градъ сколева се и чуди како чобанъ долази кући свако вече, што ниједанъ није могао доћи.] (Мех АЦС: 527).

Да је ово одлика која је врло вероватно и даље постојала у прози на народном језику, показују и примери преношења самосталног предикативног глаголског прилога из Врчевићевих изворника. У изворишној структури глаголски прилог садашњи повезан је с предикатом саставним везницима и или те, док Вук у својој редакцији мења везник и везником *ПА(К)*⁸¹ како би нагласио постериорно таксисно значење:

- (48) он их сазва_{Aor} све у сватове, пак с ђевојком дома пјевајући_{GprezIPFV} и лубардајући_{GprezIPFV} (СНПр: 111) [← он сазва_{Aor} свиѣх у сватове и с ђевојком дома пѣвајући_{GprezIPFV} и лубардајући_{GprezIPFV}] (Врч ЛХ: 551);
- (49) И ово му обоје цар дарује_{NarPrezPFV}, те он дома натраг с ђевојком и ножем пјевајући_{GprezIPFV}. (СНПр: 123) [← и ово му обое цар даруе_{NarPrezPFV} те он дома натраг с ђевојком и са сабљом пѣвајући_{GprezIPFV}.] (Врч ЧН: 561).

⁸¹ Облик *пак* аналоган је везнику *па* у старом језику (RJAZU IX: 565).

Индикативно је да је у свим примерима у герундској конструкцији употребљена директивна просторна адвербијална одредба *кући* или *дома*, што би могло указивати на формулаичност исказа у народној прози (Клеут 2015: 27–28). Да би се заиста могло радити о формулама усмене прозе, показује и то што су оба примера Врчевићевих предикативних герунда забележени на самом крају бајке, из чега следи да је реч о завршним формулама приповедања. Ни избор глаголских лексема није случајан – како се бајке увек завршавају срећним крајем, глаголи употребљени као предикативни герунди дочаравају веселу атмосферу која прати приповедани догађај. Стога не изненађује то што Вук предикативни герунд – који користи као формулу унутар наративног текста, а не на крају – лексикализује глаголом *свирати*, који би могао у тексту послужити и за опис срећног краја бајке.

3.1.3. Таксисно значење непосредне anteriornosti

Поред значења симултаности и постериорности, глаголски прилог садашњи може остварити и таксисно значење anteriornosti (Anter). Први је К. Фелешко (1981: 143) уочио способност датог облика да означава и претходност, при чему је на основу ситуације у пољском језику претпостављао да је такво значење својствено пре свега глаголима из групе *verba sentiendi* (перцептивни глаголи) као што су *видети* и *чути*.⁸² Заправо, ако се узме у обзир да су та два глагола у српском језику парадигматски двовидска, при чему одговарајући вид остварују у синтагматском низу, anteriornost је у датим случајевима остварена перфективном реализацијом двовидског глагола. Другим речима, глаголски прилог садашњи са значењем anteriornosti гради се од свршеног глагола.⁸³ Будући да је глаголски прилог прошли од сврше-

⁸² Уз то, Фелешко (1981: 143) изводи трансформацију глаголског прилога садашњег других глагола попут *мислећи* временским зависним реченицама са свршеним парњакком датог глагола као предикатом, уп. *Мислећи на ону згodu, Октавијан се тихо насмијешео* [← *Кад је помислио на ону згodu, Октавијан се тихо насмијешео*]. Међутим, на основу наше досадашње анализе сматрамо да би герунд у датом примеру био заснован на таксисном значењу делимичне симултаности. Заправо, до истраживања Љ. Поповић (2011) у србистици није узимана у обзир могућност герунда да значи делимичну симултаност, при чему би несвршена радња делом и претходила свршеној.

⁸³ Премда је реченице с *видећи* и *чујући* у одговарајућим контекстима, забележене и у нашем корпусу, реинтерпретирао у реченице с *видевши* и *чувши* Љ. Стојановић је тврдио, позивајући се на Ф. Миклошича, да се глаголски прилог садашњи не може градити од свршених глагола у словенским језицима, док је, налазећи одговарајуће примере само у преводу Библије, могућност глаголског прилога садашњег да означава претходност у српском језику одбацивао као неправилну (Стојановић 1928–1929: 8). Међутим, наш корпус показује да је прва тврдња тачна само ако се у обзир узму системски једновидски глаголи свршеног вида, тј. они који су се граматикализовали као перфективни, док то не важи за двовидске глаголе који су рефлекс непреврелог стања у разликовању глаголског вида, које је кроз

них глагола типично средство антериорности, у случају да се дати таксис остварује глаголским прилогом садашњим или несвршеним глаголом, реч је о маркираним типовима антериорности – глаголским прилогом садашњим у одговарајућој семантичкој вези с предикатом свршеног вида реализује се тзв. прекинута антериорност, док се глаголским прилогом прошлим од несвршених глагола реализује непосредна антериорност (Поповић, Љ. 2011: 137–139).⁸⁴ С обзиром на то да у нашем корпусу ниједан од предиката за који се везују двовидски глаголи као посведочени кондензатори реченичног садржаја, нема такву семантику да се герундска радња њиховом појавом не може наставити, као што су глаголи *погинути* и *заспати* (уп. Поповић, Љ. 2011: 143–144) – случајеви глаголског прилога садашњег од двовидских, тј. свршених глагола у датом реченичном окружењу, пандан су глаголском прилогу прошлом од несвршених глагола, те је остварено таксисно значење непосредне антериорности (NepAnter).

Глаголски прилог садашњи са значењем непосредне антериорности увек је препонован, док је предикат свршеног вида увек постпонован. Полазне структуре јесу паратактичке, при чему непосредна антериорност у циљној структури може бити наглашена герундским низом:

- (50) Она истрчи, и видећи_{ANPFV} ђевера који бијаше исто као брат, као да си јабуку разрезао по наполи, а видећи_{ANPFV} истога коња, истога пса, исту сабљу, притрче_{NarPrezPFV} обоје и цар и шћер к њему (СНПр: 121) [← она се стрчи види_{NarPrezPFV} ђевера_{DirObj}, и будући_{AGIPFV} исто као брат да си јабуку разрезао по наполи, а види_{NarPrezPFV} истога коња, истога пса, а исту сабљу притрче_{NarPrezPFV} к њему обоица] (Врч ТЈ: 559).⁸⁵

историју српског језика било подржано језичким контактом – балканске романске језике одликује безвидска ситуација (Грицкат 2004: 249–250).

⁸⁴ Премда Љ. Поповић (2011) према појмовно-терминолошком апарату В. С. Храковског користи термин *контактна антериорност*, сматрамо да је подеснији термин *непосредна антериорност*, који се већ користи у србистици (Антонић 2005; Павловић 2009), с денотативном вредношћу својственом нашем истраживању, јер би придев *контактна* асоцирао на то да се две радње преклапају, што је заправо случај код делимичне симултаности и њеног подтипа антериорности која прераста у симултаност.

⁸⁵ Мада би се у проучавањима савременог српског језика конструкција с обликом *будући* сматрала тзв. полукондензацијском конструкцијом, насталом у знатном броју примера превођењем зависне узрочне реченице формализоване везником *будући да* и копулативним предикатом у нефинитну конструкцију са задржаним делом сложеног везника и предикативом (Ковачевић 2023: 15–17), такав вид усложњеног синтаксичко-семантичког односа, својствен савременом стандардном језику, не би требало пројектовати на старију језичку грађу (Грковић-Мејџор 2007: 14–15). Премда је синтаксички статус конструкције замагљен употребом делимитативне партикуле *и*, која би при везничком „читању” заиста асоцирала на полукондензацијску структуру, у полазној структури, на шта упућује Вуково решење у редакцији, заправо се налази конструкција акузатива с герундом. Изворно партиципска, а

Такође, Вук преноси одговарајуће облике из изворника у редакцију. Уп. примере:

- (51) она видећи_{GPezPFV} златни и лијепи прстен, узме_{NarPezPFV} га те стави на први прст од десне руке (СНПр: 119) [← она видећи_{GPezPFV} златни и лијепи прстен узме_{NarPezPFV} га те стави на десни прст од руке] (Врч ЦКО: 557);
- (52) Чујући_{GPezPFV} сватови што лисица говори, изиђу_{NarPezPFV} пред кућу и почну хвалити њезину пјесму (СНПр: 158) [← чујући_{GPezPFV} ови шта лисица говори, почму_{NarPezPFV} фалити њезину пјесну] (Дам ЛВ: 574).

Забележен је и пример развијања глаголског прилога садашњег с таксисним значењем непосредне антериорности. Вук герунд развија у релативну реченицу, при чему замењује двовидски глагол из записа глаголом несвршеног вида:⁸⁶

- (53) дође вук који је за сјеком слушао_{rffIPFV} сав њихов разговор, па се стисне_{Aor/NarPezPFV} што је већма могао и почне врло танкијем гласом: „Кобо, кобилице! отвори ми врата: носим ти студене водице и зелене травице.” Јадно ждријебе превари се па отвори врата (СНПр: 157) [← Но вук чујући_{GPezPFV} за сјком сав њихов разговор, скупи_{Aor/NarPezPFV} све своје силе, и почне врло танким гласом Кобо кобилице отвори ми врата носим ти студене водице и зелене травице, и тако јадно ждријебе отвори] (Дам ЛВ: 574).

3.1.4. Нетаксисно значење глаголског прилога садашњег

У нашем корпусу регистрована је и употреба глаголског прилога садашњег у другачијим синтаксичко-семантичким позицијама од оне коју

потом герундска компонента у датој конструкцији има функцију предикативног атрибута јер стоји уз објекат глагола перцепције (Subotić – Petrović 2000: 1150). Како је у облику глаголског прилога садашњег копулативни глагол, у конструкцији герунд има израженије атрибутивно него предикативно значење (уп. Куршевић 2014: 57), те Вук у циљној структури герунд развија у релативну реченицу. Тиме се на посредан начин показује да је, бар у деветнаестовековном српском језику, могуће и адноминалне структуре кондензовати герундом (Jacobsen 1981: 144), упркос томе што је Г. Вуковић (1969: 68), на основу савремене грађе, тврдила да се глаголски прилог садашњи у герундској употреби никад не може интерпретирати као релативна реченица. Уз то, иако је А. Мусић (1931: 173) полазећи од Вуковог корпуса тврдио да се облик *будући* не појављује у народним умотворинама, наш пример показује да је могућа употреба герунда *будући* у записима народних приповедака.

⁸⁶ Употреба релативне реченице у циљној структури условљена је хронолошким следом наративних догађаја. Наиме, радња у релативној реченици десила се пре оне у управној, коју Вук при редакцији уводи, те се адноминалном детерминацијом реченичног субјекта, који је и агенс хронолошки старије радње, надомешћује нарушени иконички принцип секвентивности у паратактичкој структури.

заузима герунд. Наиме, у изворницима је регистрована употреба глаголског прилога садашњег као допуне семикопулативног глагола, при чему Вук преноси конструкцију и у своју редакцију:

- (54) и тако отиду сретно у њезино царство и онде остану_{VSemikopPFV} царујући_{GprezIPFV} до свога века (СНПр: 66) [← па у њно царство и ту встану_{SemikopPFV} царствуюћи_{GprezIPFV} довека] (Мех 3Ј: 517).

Међутим, Вук такве конструкције уме и да развија. Герунд употребљен као допуна у оквиру фазне конструкције Вук мења у типичну фазну конструкцију:

- (55) Кад их цар виђе, потаја се и стаде_{VfazPFV} вирке да гледа_{prezIPFV} ђе ће шта ли ће ови чоек. (СНПр: 141) [← Кад иј цар виђе потая се и стаде_{VfazPFV} вирке гледајући_{GprezIPFV} ђе ће и шта ли ће ови човек с' конџм радити.] (Врч ЦД: 569).

Будући да и семикопулативни глагол *остати* подразумева фазну сему, ови би примери били аналогни тзв. предикативном партиципу уз фазни глагол у старословенском језику (Večerka 1961: 65–92), односно српскословенском (Курешевић 2014: 58–60). С обзиром на њихову изразито ретко фреквенцију и непосредочену Вукову кондензацију, остаје нејасно њихово порекло. С једне стране, могли бисмо претпоставити да се ради о конструкцијама које су у усмену прозу ушле из средњовековних романа у виду формула (Грицкат 1969: 6), иако се већ и у њима ретко бележе (уп. Курешевић 2014: 58). С друге стране, ретки посведочени пример употребе глаголског прилога садашњег као лексичког језгра копулативног предиката у језику народне епске поезије: *Кад су били путем путујући* (уп. Бурић 2016: 389), говори у прилог томе да је конструкција могла ући из једног фолклорног жанра у други.⁸⁷ Наиме, у фолклористици је већ уочено да су у рукописним народним приповеткама могући и десетерци у виду наративних исказа, честих у рефрену (Мојашевић 1953: 309–310). Оно што је сигурно јесте да Вук преноси пример допунског герунда који се налази на крају бајке, из чега следи да се ради о завршној фолклорној формули. Иако се испрва није располагало одговарајућим потврдама (уп. Пешикан 1959: 89), овим се показује да су континуанти предикативног партиципа вероватно постојали и у српском народном језику и то у регистру фолклорне књижевности.

⁸⁷ У *Српској Александриди* управо је овај структурни тип активног партиципа као саставног дела предиката и најчешћи, при чему је активни партицип презента заступљенији од претерита (Курешевић 2014: 58–60).

Поред таксисно засноване употребе глаголског прилога садашњег *говорећи* у значењима SimPunkt (40–41) и Poster (42–45), као и метафоризоване употребе у таксисном пољу SimDel (29, 31), у нашем корпусу забележена је и употреба облика *говорећи* која је синтаксички и комуникативно немотивисана. Ради се о текстуалном маркеру *говорећи* уз други глагол говорења у ширем смислу, који је Вук користио при превођењу *Новог завета* (Самарција-Грек 2011), а који заправо представља синтаксички семитизам (Грковић-Мејџор 2007: 144–145). Наиме, герунд је у датим примерима редундантан јер глаголи у својству предиката својим реализованим значењем или у контексту обележавају говорне догађаје у којима учествују ликови у делу. Тиме дата употреба текстуалног герунда постаје Вукова стилема. Вук у својој редакцији бајки најчешће умеће *говорећи* као текстуални маркер управног говора (56), али је могуће и да се њиме назначи неуправни говор (57). Текстуални герунд може бити лексикализован и неким другим глаголом говорења (58). Уз то, регистровани су и примери у којима Вук кондензује глагол говорења, а у својству предиката умеће други глагол који означава комуникативни догађај (59). У свим примерима могуће је изоставити герунд у писаном дискурсу, док би се двотачком уводила експликација садржаја говорног догађаја. Уп. мере:

- (56) он га одбије_{NarPrezPFV} говорећи_{Gprez}: „Да ја дајем свакоме по чашу вина, не би тога било.” (СНПр: 98) [← Онъ нѣму тако ѿговори_{NarPrezPFV}. Ей мой драги да ја даемъ свакомъ чашу вина не би тога било.] (Мех КМИ: 542);
- (57) Она опет ни за то не марећи једнако навали_{Aor/NarPrezPFV} говорећи_{Gprez} да друкчије не може бити него да јој каже. (СНПр: 58) [← Она опетъ то не мари ништа што би онъ умрео него све еднако навалила_{rPFV} да јој каже] (Мех НЈ: 513);
- (58) па га стане_{vfazPFV} одвраћати_{InfIPFV} и молити_{InfIPFV} да не иде, казујући_{Gprez} му како је то било давно и Бог зна јесу ли већ и живе (СНПр: 66) [← Мати молила_{rPFV} и заклињала_{rPFV}, куда би знао ићи: ѿо доба има готово 20 година Богъ зна ди су како ли су и есу ли живе] (Мех СМ: 518);
- (59) А он рече баби: „Та шта ћу бирати, дај ми онога из буцака, губавог, за мене нису лепи.” Онда га баба стане одвраћати: „Како би ти узео онога губавог код таквих красних коња!” Али он једнако остане_{NarPrezPFV} на своме говорећи_{Gprez}: „Дај ти мени кога ја хоћу, тако је погођено.” (СНПр: 65) [← Онъ баби говори та шта ћу бирати дай ми оногъ из Бужака Шугавогъ, за мене нису лепи, баба салети нѣга како ти узео онога шугавогъ кодъ таки красни. Онъ каже_{NarPrezPFV} баби ти дай мени кога ја хоћу такое погођено] (Мех 3Ј: 517).

Међутим, Вук није једини који користи герунд *говорећи* као текстуални маркер: посведочени су и одговарајући примери у Чобићевим и Врчевићевим

записима народних приповедака, при чему их Вук преноси у своју редакцију. Уп. примере:

- (60) Она *се* онда *изда*_{Aor/NarPrezPFV} свекрви *говорећи*_{Gprez}: „Мати моја! он није змија, већ је он момак да лепшега нема. Свако вече он излази из оне змијиње кошуље, а ујутру се опет у њу завлачи.” (СНПр: 81) [← Онда *се* она свекрви *издала*_{PfPFV} *говорећи*_{Gprez}: Мати моя! онџ ние змија, већџ є онџ єданџ юношџ да му нема пара] (Чоб ЗМ: 530);
- (61) виленик хоћаше да му вила нешто силом каже, а вила бојећи се *закле* му *се*_{Aor} *говорећи*_{Gprez}: „Тако ми седамдесет и седам извора што је у овој планини, не знам.” (СНПр: 110) [← виленик оћаше да му вила нешто силом каже; а вила боећи се *закле* му *се*_{Aor} *говорећи*_{Gprez}: „тако ми седамдесет и седам извора што є у овой планини, не знам”] (Врч КБ: 550).

3.2. Заступљеност глаголског прилога садашњег у изворницима и рукописима

Дистрибутивни опсег глаголског прилога садашњег у Вуковом издању слаже се с дистрибутивним опсегом глаголског прилога садашњег у рукописима, што поткрепљује и квантитативна анализа. Процентуално је однос између различитих таксисних значења обележених герундом готово једнак у оба типа текстова. У оба случаја доминантно је инваријантно таксисно значење глаголског прилога садашњег – симултаност (61,4% : 59,4%), при чему је делимична симултаност најфреквентнији таксисни тип (51% : 52,1%).

ЗНАЧЕЊЕ ГЛАГОЛСКОГ ПРИЛОГА САДАШЊЕГ	Тип текста	
	Вуково издање	рукописи
симултаност		
потпуна симултаност	6,5%	4,2%
делимична симултаност	51%	52,1%
пунктуална симултаност	3,9%	3,1%
сукцесивност		
непосредна антериорност	12,4%	10,4%
постериорност	17%	20,8%
нетаксисно значење		
допунска употреба	0,7%	2,1%
текстуални маркер	8,5%	7,3%

Табела 1. Дистрибутивни опсег глаголског прилога садашњег

Фреквенцијски однос глаголског прилога садашњег у Вуковој редакцији и у рукописима јесте 1,6 : 1. Разлика у заступљености герунда у различитим типовима текстова долази до изражаја ако се не рачунају случајеви текстуалних преношења. Тад је однос герунда као посведочених кондензатора у Вуковој редакцији и герунда који су регистровани само у записима знатно већи од првобитног – 3,9 : 1.

Будући да се категорија таксиса као узајамне временске детерминације не остварује у јукстапонираним и паратактичким спојевима,⁸⁸ ради одређивања конкуренције герунда и реченица у текстолошки паралелним исказима узима се фреквенцијски однос између глаголских прилога и таутоагентних адвербијалних зависних реченица у оквиру доминантног таксисног значења.⁸⁹ Глаголски прилог садашњи у таксисном пољу симултаности далеко је заступљенији од таутоагентне адвербијалне зависне реченице у Вуковој редакцији (87%), а сличан је фреквенцијски однос (81%) и у рукописима. Дати статистички подаци указују на то да је у таутоагентним структурама глаголски прилог садашњи у 19. веку и даље био продуктивно синтаксичко средство за исказивање категорије таксиса, чак чешћи од конкурентне адвербијалне зависне реченице.

Кад се узме у обзир фреквенцијски однос полазних структура које Вук кондензује герундом, показује се да је кондензација у српском језику 19. века као вид синтаксичке трансформације пре свега захватала независне реченице. Наиме, фреквенцијски однос глаголског прилога садашњег као кондензатора независне реченице и као кондензатора таутоагентне адвербијалне зависне реченице у таксисном пољу симултаности јесте 5,7 : 1.

Кад је реч о заступљености метафоризације таксисног значења, симултани глаголски прилог садашњи појављује се с пренесеним значењем у Вуковом издању у 20,2% случајева, а у изворним записима у 21% случајева. Већа фреквенција изворно таксисних значења одговара ученој тенденцији у погледу синтаксичко-семантичког типа реченица које се кондензују.

⁸⁸ Неподесност поређења временске напоредности и хронолошког следа у независносложеним реченицама, односно симултане (уп. Павловић 2014: 11–12; Цолић Јовановић 2022: 104–106) и сукцесивне континуиране копулативности (уп. Павловић 2014: 12–15; Цолић Јовановић 2022: 106–118), с категоријом таксиса узрокована је тиме што се било која од радњи у координираном низу може истовремено посматрати и као таксисно независна и као таксисно зависна.

⁸⁹ При рачунању фреквенцијског односа нису узимани у обзир герунди које Вук користи у својој редакцији, а чије полазне структуре нису посведочене у рукописима.

4. Закључна разматрања

Већина текстова (39/50) у *Српским народним приповијеткама* (1853) заправо представља стилизоване записе које је Вук добијао од својих сарадника. За 28 издатих народних приповедака сачувани су оригинални записи шесторице Вукових сакупљача: кнеза Србије Михаила Обреновића, земунских учитеља Димитрија Чобића и Василија Јовановића, банијског свештеника Дамјана Груборовића, сентомашког трговца Груја Механџића и бокелског самоука и општинског писара Вука Врчевића, који је касније и сам издавао народну прозу. Рукописне народне приповетке разликују се по језику у зависности од личности записивача и његовог стила, али углавном веродостојно одражавају говорну, вернакуларну синтаксу српскога језика 19. века. При анализи Вукове редактуре у погледу кондензације реченичних садржаја глаголским прилозима уочена су четири могућа текстолошка паралелизма између рукописне и стилизоване народне приповетке: РЕЧЕНИЦА : ГЕРУНД, РЕЧЕНИЦА : РЕЧЕНИЦА, ГЕРУНД : ГЕРУНД, ГЕРУНД : РЕЧЕНИЦА. У анализи кондензације герундом у *Српским народним приповијеткама* као најадекватнија за тумачење значења герунда показала се категорија таксиса, у којој се огледа како инваријантна семантика глаголског прилога тако и његова комуникативно зависна и наративно секундарна функција. При утврђивању таксиса неколико параметара показало се као више или мање битно (видска конфигурација двеју предикација; морфолошковременска конфигурација у полазној структури; могућност инверзије зависне таксисне ситуације без промене таксиса; лексичка семантика обају глагола; претходни унутарјезички контекст; негација једне од предикација; реченична интонација – маркирана запетом у писаном тексту; временска сфера независне таксисне ситуације), при чему семантичка веза герундско-предикатског пара игра најважнију улогу. Другим речима, лексичка семантика глагола иступа као својеврсни „расковник” могућих таксисних значења герунда у рукописним и стилизованим народним приповеткама, али и таксиса зависних реченица или хронолошког следа независних реченица у изворницима. Уз то, битна је и видско-временска корелација финитних предикација у полазној структури, односно видска конфигурација финитне и нефинитне предикације у циљној структури, као и позиционирање герунда у реченичном комплексу, у чему се огледа иконизација оствареног значења. Поред иконизације, због тога што облике герунда могу имати глаголи из различитих лексичких поља, присутни су и процеси метафоризације значења које герунд остварује, при чему семантичка веза глагола као параметар анализе и критеријум класификације долази највише до изражаја.

Глаголски прилог садашњи у нашем корпусу остварује сва три могућа таксисна значења – симултаност (Sim), антериорност (Anter) и постериорност

(Poster). У оквиру симултаности као основног таксисног значења глаголског прилога садашњег као најдоминантније таксисно подзначење остварује се делимична симултаност (SimDel) (51% : 52,1%).⁹⁰ Значење делимичне симултаности такође се разлаже на семантичке типове, који могу, али и не морају да се остварују истовремено. Тако је у оквиру датог таксисног субпоља могућа даља разрада таксисног значења у виду актуализације герундске радње или таксисног типа антериорности која прераста у симултаност, било линеарног (Anter > SimLin) било пунктуалног типа (Anter > SimPunkt). Поред делимичне симултаности, глаголским прилогом садашњим означавају се и друга два могућа типа симултаности – потпуна линеарна симултаност (SimPotLin) (6,5% : 4,2%) и пунктуална симултаност (SimPunkt) (3,9% : 3,1%), која се остварују у посебним синтаксичко-семантичким условима. После симултаности, најфреквентније таксисно значење глаголског прилога садашњег у нашем корпусу јесте постериорност (Poster) (17% : 20,8%), која се остварује у два структурна типа – у реченичном комплексу с герундом *говорећи* и предикатом одговарајуће лексичке семантике и у структури с предикативним герундом који је повезан копулативним везницима *те* или *па(к)* с предикатом. У нашем корпусу значење антериорности (Anter) (12,4% : 10,4%) глаголским прилогом садашњим остварује се искључиво као таксисни тип непосредне антериорности (NerAnter). Глаголи који остварују дато значење јесу парадигматски двовидски, али у синтагматском низу остварују се као перфективни, те се показује да условно и свршени глаголи могу имати глаголски прилог садашњи, и то у таксисном пољу антериорности, које је својствено глаголском прилогу прошлом од свршених глагола. Што се тиче процеса метафоризације, и то мапирања у семантичка макропоља начина и узрока, глаголски прилог садашњи реализује се у реченици у пренесеном значењу првенствено у оквиру таксисног поља симултаности (у 20,2%, односно 21% случајева). Уз то, у нашем корпусу забележена је и нетаксисна употреба глаголског прилога садашњег, која се преплиће и с могућим дискурсним улогама герунда у наративном тексту. Наиме, глаголски прилог садашњи посведочен је у оба типа текстова (0,7% : 2,1%) и као допуна фазним глаголима, уп.: и тако отиду сретно у њезино царство и онде остану_{VSemikopPFV} царујући_{GprezIPFV} до свога века (СНПр: 66) [← па у њџно царство и ту встану_{SemikopPFV} царствуюћи_{GprezIPFV} довека] (Мех 3Ј: 517); и као синтаксичко и комуникативно немотивисани текстуални маркер (8,5% : 7,3%), којим се уз већ постојећи глагол говорења уводи управни или неуправни говор књижевног лика, уп.: он га одбије_{NarPrezPFV} говорећи_{Gprez}: „Да ја дајем свакоме по чашу вина, не би тога било.” (СНПр:

⁹⁰ Први број представља проценат заступљености таксисног значења унутар дистрибутивног опсега глаголског прилога у Вуковом издању, а други број проценат у рукописима.

98) [← Онъ нѣму тако ѿговори_{NarPrezPFV}. Ей мой драги да я даемъ свакомъ чашу вина не би тога было.] (Мех КМИ: 542).

Графикон 1. Схематски приказ дистрибутивног опсега глаголског прилога садашњег у испитаном корпусу

Кад је реч о глаголским прилозима као семантички дифузним језичким јединицама, без увида у синтаксичка својства језика у рукописима дошло би се до тумачења употребе герунда у *Српским народним приповијеткама* у складу с одликама савременог стандардног српског језика, што би представљало пројекцију аткуелних језичких категорија на старији језички корпус. Истраживач као заступник одређених лингвистичких теорија или методологија, склон интерпретацијама глаголског прилога као кондензатора зависних реченица, при постављању хипотезе истраживања без увида у изворнике не би могао претпоставити да је већина потврда глаголског прилога садашњег у Вуковој редакцији заправо настала кондензацијом независних реченица (5,7 : 1 однос у значењу симултаности). Уз то, истраживач навикнут на корпус засићен хијерархијски разрађеним и линеаризацијски развијеним реченичним комплексима, какав је корпус књижевнोजезичких и стандарднојезичких идиома, с дужом традицијом писмености, занемарио би могућност да паратактички спојеви, полазне структуре у кондензацији герундом, у контексту остварују значења својствена хипотактичким структурама. Сходно томе, у обрнутом смеру трансформације, тј. при интерпретацији герунда реченичном структуром, тај би истраживач упао у замку да реализовано адвербијално значење герунда у кондензованој структури, каква су значења адвербијалне квалификативности или каузалности, тумачи искључиво као значења која се остварују у зависној реченици, чиме и герунд с оствареним значењем тумачи као кондензатор зависне реченице. Отуд су

се досад, с понеким изузецима, у истраживањима герунда као примери кондензације независне реченице узимале једино независне реченице са значењем пропратне околности, при чему се у реченичном трансформу готово по правилу смешта таксисни маркер и притом. Међутим, истраживање кондензације вернакуларне синтаксе показује да су такви таксисни маркери резултат развоја у стандардном језику, а не унутарјезичких тенденција у његовој дијалекатској основици. Према томе, управо се у јукстапонираним и паратактичким синтаксичко-семантичким типовима реченица као полазних структура у вербидизацији огледа порекло глаголских прилога као типолошки и хронолошки старијих средстава од адвербијалних зависних реченица у српскоме језику.

Ипак, герунд као циљна структура у вербидизацији унутар Вуковог језика постаје развијено хипотактичко средство будући да су *Српске народне приповијетке* послужиле као вид елаборације стандардног језика, представљајући како језички корпус за потоње граматографе тако и узор језика прозе будућих књижевника. Вук конструише синтаксичку норму тиме што глаголском прилогу садашњем, окамењеном облику активног партиципа презента у својству герунда, повећава фреквенцију и унеколико шири дистрибутивни опсег, чиме се реанализира синтаксичка конструкција која је у то време и даље била релативно постојано средство у вернакулару. Таква реанализа синтаксичке конструкције била је својствена и другим значајним личностима у историји словенске писмености.⁹¹

Према томе, историјска лингвистика, која језик динамички посматра као „континуум, тј. панхрону фазичну структуру” (Павловић 2013: 123, у фус.), а језичке промене као последице како разних унутарјезичких чинилаца тако и спољашњих, друштвених и културних фактора – нуди погодан модел за објашњење језичких јединица које се из синхроне перспективе могу третирати као периферне категорије, семантички, граматички или стилски маркиране. Тако се и унутар теоријско-методолошких оквира историјске синтаксе, у којој се укрштају тековине различитих лингвистичких праваца (Грковић-Мејџор 2007: 31–44), осветљавају глаголски прилози као средства кондензације. Иако се из перспективе савременог стандардног српског језика посматрају као синтаксички деривати реченица, и то најпре зависних, герунди заправо представљају старији хронолошки слој у синтакси српскога језика а зависне реченице млађи. Притом, због дуготрајног типолошког кретања језика, које може трајати вековима, герунди, као континуанти старијег, но-

⁹¹ Пре свега мислимо на Солунску браћу, која су при преводињу богослужбених текстова с грчког на старословенски ревитализовала и повећала фреквенцију појединих партиципских конструкција. Не искључујемо могућност да су се слични поступци при настанку књижевнојезичких и стандарднојезичких идиома остваривали у другим словенским срединама, али и у несловенским.

миналног језичког типа, постају категорија у повлачењу, па се с временом готово у потпуности губе у дијалекатској основици стандарднога језика, у којој се стабилизује временска/адвербијална зависна реченица као одлика новијег, вербалног језичког типа. Међутим, инваријантна таксисна семантика герунда и њихова изворна дискурсна функција као средстава за обележавање наративно секундарног догађаја омогућиле су да у писаном стандардном језику, који изискује различите типове структура у складу с потребама одређеног функционалног стила, глаголски прилози стекну статус стилских средстава и опстану у језичком систему. Из негдашњег деветнаестовековног односа варијације два маркера категорије таксиса – герунда и временске/адвербијалне зависне реченице, у међувремену, Вуковом заслугом, настаје синтаксичко-семантички однос који савремени говорник српскога језика интерпретира као поступак кондензације (зависно)реченичног садржаја.

ИЗВОРИ

- Вас, Врч, Дам, Мех, Обр, Чоб: Напомене и објашењења. У: [Сабрана дела Вука Караџића. Књига трећа]. *Народне српске приповијетке* (1821). *Српске народне приповијетке* (1853) / Приредио Мирослав Пантић. Београд: Просвета, 1988. 498–575.
- СНПр: Српске народне приповијетке. У: [Сабрана дела Вука Караџића. Књига трећа]. *Народне српске приповијетке* (1821). *Српске народне приповијетке* (1853) / Приредио Мирослав Пантић. Београд: Просвета, 1988. 51–159.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајџановић, Јелена (2008). *Кондензација адвербијалних значења у језику писаца 19. века*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска. 119–300.
- Антонић, Ивана (2022). Један вид кондензовања временске клаузе у српском језику. *Лужнословенски филолог*. LXXVIII/2: 577–596.
- Белић, Александар (1969). *Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 2 (Речи са конјугацијом)*. Београд: Научна књига.
- Бјелаковић, Исидора (2008). *Партиципски пасив у књижевном језику код Срба у XIX веку*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Бурић, Милена (2016). *Језик и стил у народним епским десетерачким пјесмама. Докторска дисертација*. Никшић: Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет.
- Веселиновић, Бранислав (2023). О појму судбине из појмовнометафоричког угла. *Прилози проучавању језика*. 54: 113–156.
- Вуковић, Гордана (1969). Прилог времена садашњег у делима Добрице Ћосића. *Прилози проучавању језика*. 5: 61–81.

- Грицкат, Ирена (1969). Језик књижевности и књижевни језик – на основу српског писаног наслеђа из старијих епоха. *Јужнословенски филолог*. XXVIII/1–2: 1–36.
- Грицкат, Ирена (2004). *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2013). *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2015). О једној архаичној црти Вуковог језика: апсолутни номинатив. У: *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)* (ур. Нада Милошевић-Ђорђевић). Београд: САНУ. 159–168.
- Даничић, Ђуро (1874). *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*. Београд: Државна штампарија.
- Ивић, Милка (1955–1956). Из проблематике падежних временских конструкција. *Јужнословенски филолог*. XXI/1–4: 165–214.
- Ивић, Милка (1958). Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. III: 139–152.
- Ивић, Милка (2000). О модификатору „улоге” агенс. *Јужнословенски филолог*. LVI/1–2: 463–467.
- Ивић, Милка (2002). О појму ’одговорност’ и ’агентивној’ улози оруђа за вршење радње. *Јужнословенски филолог*. LVIII: 15–22.
- Ивић, Павле (1990). *О језику некадашњем и садашњем*. Београд–Приштина: БИГЗ–Јединство.
- Ивић, Павле (1991). *О Вуку Караџићу*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић, Павле и др. (1997). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Морфологија, синтакса, закључци, текстови. У: *Српски дијалектолошки зборник*. XLIII: 1–585.
- Јакобсен, Пер (1981). Српскохрватски глаголски прилози. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 10/1: 141–146.
- Јовић, Надежда (2011). Партиципи, глаголски прилози и придеви у Хиландарском медицинском кодексу. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 54/1: 79–86.
- Караџић, Вук Стефановић (1966). [Сабрана дела Вука Караџића. Књига друга]. *Српски рјечник (1818)* / Приредио Павле Ивић. Београд: Просвета.
- Караџић, Вук Стефановић (1988). Предговор *Српским народним приповијеткама*. У: [Сабрана дела Вука Караџића. Књига трећа]. *Народне српске приповијетке (1821)*. *Српске народне приповијетке (1853)* / Приредио Мирослав Пантић, Београд: Просвета. 47–50.
- Клеут, Марија (2015). *Народна књижевност. Фрагменти скрипти*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ковачевић, Милош (2023). Полукондензацијске конструкције у српском језику. *Српски језик: студије српске и словенске*. 28: 5–29.
- Курешевић, Марина (2014). *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет.

- Курешевић, Марина (2022). *Сему же сице бившу: О синтакси и језичком стилу српско-словенских текстова*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Лутовац Казновац, Тамара (2023). Континуанти партиципа у писмима Портине српске канцеларије Дубровнику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. LXVI/2: 37–50.
- Маринковић, Боровој (1966). Вук Стеф. Карацић и прозна народна традиција. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. IX: 163–206.
- Милошевић, Ксенија (1985). Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 15/1: 33–44.
- Милошевић, Ксенија (1986). Језички и вањјезички сигнали каузалне зависности између простих реченица у сложеној. *Књижевни језик*. 15/3–4: 280–296.
- Милошевић, Нада (1964). Три Вукове прозне варијанте о змији младожењи. *Ковчежић: прилози и грађа о Доситеју и Вуку*. VI: 151–162.
- Младеновић, Марина (2021). Збирка народних приповедака Милоша Ивковића у светлу савремене фолклористике. У: *Савремена српска фолклористика 9*. (ур. Биљана Сикимић, Бранко Златковић, Марија Думнић Вилотијевић). Београд–Лозница–Тршић: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”; Центар за културу „Вук Карацић”; Научно-образовно културни центар „Вук Карацић”. 353–374.
- Мојашевић, Миљан (1953). О Вуковој стилизацији српских народних приповедака. *Зборник Етнографског музеја у Београду: 1901–1951* (ур. Митар Влаховић). Београд: Научна књига. 300–316.
- Павловић, Слободан (2009). *Старосрпска зависна реченица*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Павловић, Слободан (2013). *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Павловић, Слободан (2014). Саставне напоредносложене реченице у српском језику XII–XV века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. LVII/1: 7–30.
- Пантић, Мирослав (1988). Вук Стефановић Карацић и српске народне приповетке. У: *Сабрана дела Вука Карацића. Књига трећа. Народне српске приповијетке* (1821). *Српске народне приповијетке* (1853) / Приредио Мирослав Пантић. Београд: Просвета. 351–483.
- Пешикан, Митар (1959). Неке напомене о развоју активних партиципа. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. II: 88–106.
- Поповић, Иван (1968). *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Поповић, Људмила (2011). Таксисные значения деепричастия в сербском языке. *Јужнословенски филолог*. LXVII: 135–162.
- Радовановић, Милорад (2009). *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Реметић, Слободан (1981). Судбина глаголског прилога прошлог у централним дијалектима српскохрватског језика (с освртом на ситуацију у једном источnobосанском говору). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 7: 71–78.

- Самарџија, Снежана (2004). Приповетке „на међи” у Вуковој збирци: поводом 150 година од објављивања Вукових *Српских народних припов[и]једака*. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 33/2: 57–62.
- Самарџија-Грек, Татјана (2011). Глаголски прилози садашњи, говорећи и одговарајући у *Новом завету* Вука Караџића и њихови еквиваленти у оригиналном тексту и неким француским преводима. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 40/1: 543–556.
- Стевановић, Михаило (1963–64). Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик. *Јужнословенски филолог*. XXVI/1–2: 73–150.
- Стевановић, Михаило (1989). *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Стојановић, Љубомир (1924). *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*. Београд: Штампарија графичког завода „Макарије”.
- Стојановић, Љубомир (1921). *О значењу и употреби глаголских облика у реченици*. *Јужнословенски филолог*. II/3–4: 187–210.
- Стојановић, Љубомир (1928–29). Значење глаголских партиципа. *Јужнословенски филолог*. VIII: 1–12.
- Суботић, Љиљана (1977–78). Значење и функција глаголских прилога у роману „Уста пуна земље” Бранимира Шћепановића. *Прилози проучавању језика*. 13–14: 53–67.
- Суботић, Љиљана (1983). Из синонимије глаголских прилога у књижевном језику 19. века. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 12/1: 183–187.
- Суботић, Љиљана (1984). Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку. *Прилози проучавању језика*. 20: 5–81.
- Суботић, Љиљана (1986). Један облик кондензације зависних реченица (из језика српских писаца 19. века). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 15/1: 133–139.
- Танасић, Срето (2005). Синтакса глагола. У: *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска. 345–476.
- Толстој, Никита И. (2004). *Студије и чланци из српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Матица српска.
- Храковский, Виктор С. (2003). Категория таксиса (Общая характеристика): история вопроса. *Вопросы языкознания*. 2: 32–54.
- Храковский, Виктор С. (2007). Трансформационный потенциал деепричастных таксисных конструкций и семантика глаголов. *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований*. III/1: 285–302.
- Цолић Јовановић, Александра (2022). *Синтаксичке одлике „Романа о Троји”*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.

*

- Antonić, Ivana (2001). *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Bošković Stuli, Maja (1959). O narodnoj priči i njezinu autentičnom izrazu. *Slovenski etnograf*. XII: 107–120.
- Brozović, Dalibor (1970). *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Brozović, Dalibor i Pavle Ivić (1988). *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
- Burzan, Mirjana (1990). *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.
- Comrie, Bernard (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Smet, Hendrik (2010). English -ing-clauses and their problems: The structure of grammatical categories. *Linguistics*. 48: 1153–1193.
- Evans, Nicholas and David Wilkins (2000). In the Mind's Ear: The Semantic Extension of Perception Verbs in Australian Languages. *Language*. 76/3: 546–592.
- Feleszko, Kazimierz (1981). Српскохрватски прилошки партиципи – неке карактеристике. *Научни састанак слависта у Букове дане*. 7: 139–145.
- Fonteyn, Lauren and Nikkie van de Pol (2016). Divide and conquer: The formation and functional dynamics of the Modern English -ing-clause network. *English Language and Linguistics*. 20/2: 185–219.
- Givon, Talmy (2009). Introduction. In: *Syntactic Complexity: Diachrony, ontogeny, neuro-cognition, evolution* (ed. Givon Talmy and Masayoshi Shibatani). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 1–19.
- Höck, Christoph (1979). *Zur syntaktischen und kommunikativen Struktur slawischer Partizipial- und Gerundialkonstruktionen*. München: Verlag Otto Sagner.
- Ivić, Milka (1983). *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.
- Ivić, Milka (1997). *O Vukovom i vukovskom jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Jakobson, Roman (1965). Quest for the Essence of Language. *Diogenes*. 13: 21–37.
- Jakobson, Roman (1971). Shifters, verbal categories and the Russian verb. In: *Selected Writings II, Word and Language*. Hague – Paris: Mouton. 130–147.
- Kovačević, Miloš (1988). *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Maretić, Tomislav (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Treće neizmijenjeno izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.
- Musić, August (1931). *Budući da*. *Јужнословенски филолог*. XI: 173–178.
- Musić, August (1935). Značenje i upotreba participa u srpsko-hrvatskom jeziku. *Rad JAZU*. 250: 127–157.
- Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- Subotić, Ljiljana i Vladislava Petrović (2000). Apozitivni i/ili predikativni atribut (dijahrono-sinhroni aspekt; terminološko-poimovna razmatranja). *Јужнословенски филолог*. LVI/3–4: 1141–1160.
- Večerka, Radoslav (1961). *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Ylikoski, Jussi (2003). Defining non-finites: action nominals, converbs and infinitives. *SKY Journal of Linguistics*. 16: 185–237.

Branislav Veselinović

PRESENT ADVERBIAL PARTICIPLE IN *SERBIAN FOLK TALES* (1853) BY
VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ

Summary

Although scholars of folk literature have pointed out that Vuk Stefanović Karadžić redacted the manuscripts sent to him by his helpers before publishing *Serbian Folk Tales* (1853), linguists are yet to thoroughly investigate the ways in which Vuk intervened in the language of folk prose, primarily at the syntactic level. Therefore, the subject of research is the condensation of sentences from the manuscripts with adverbial participles found in printed folk tales. The aim of this study is to describe the nature of Karadžić's interventions in the language of folk prose, and to determine their significance for the development of the Serbian standard. Although fifty folk tales had been issued, the corpus consists of twenty-eight folk tales whose original manuscripts have been preserved. In other words, the paper utilizes parallel sources of language material – handwritten folk tales serve as templates, and published folk tales as their textual redaction. The 22 folk tales whose unrevised versions are not available were not included in the corpus. Condensed sentences are extracted and classified from the manuscript by comparison with stylized versions using the distributional method, as well as sentences that are transferred to the redacted text. As for the adverbial participles attested both in the manuscripts and in the published versions, we analysed them within the established taxonomic fields. The results of the analysis have shown that the distributional range of the present adverbial participles in the edited versions generally follows the situation in the manuscripts. In comparison to the situation in the vernacular, Karadžić's interventions go in favour of increasing the frequency of the present adverbial participle. Finally, in contrast with the linguistic intuition of modern speakers of the Serbian language, it appears that adverbial participles in the *Serbian Folk Tales* (1853) more frequently condense independent clauses than the subordinate clauses.

KEYWORDS: Serbian literary language, Serbian vernacular language, standardisation, Vuk Stefanović Karadžić, condensation, clause reduction, participle, converb, present adverbial participle, historical syntax, adverbialisation, transitivisation, 19th century, taxis.

Мрр Бранислав Веселиновић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Србија
baneveselinovic5@gmail.com